

JÓZEF PÓŁCWIARTEK
(RZESZÓW, TYNIOWICE)

LEŻAJSK Z REGIONEM W PODZIAŁACH ADMINISTRACYJNYCH PAŃSTWA. PRZEGLĄD HISTORYCZNY (XV–XX W.)

Słowa kluczowe: Leżajsk, region, podział administracyjny państwa

Streszczenie

Początki Leżajska – miasta położonego nad dolnym biegiem rzeki San oraz w centralnej części rozległej Puszczy Sandomierskiej, związane były z Rusią Halicką, od czasu zaś włączenia tych ziem do Korony przez Kazimierza Wielkiego w 1340 r. już na stałe pozostało z państwem polskim. Prawa miejskie otrzymał Leżajsk w 1397 r. od Władysława Jagiełły. Miasto z zespołem sąsiednich wsi zostało zorganizowane w formie dzierżawionych dóbr królewskich jako starostwo niegrodowe ze starostą niegrodowym jako dzierżawcą królewskiej ziemi. Terytorialnie Leżajsk wchodził w skład ziemi przemyskiej. Jego mieszkańcy prowadzili rozwiniętą produkcję rzemieślniczą i handlową oraz handel szaławny na Sanie do Wisły i Gdańska. W porcie leżajskim zlokalizowane były wielkie spichlerze oraz warsztaty szkutnicze produkujące statki rzeczne i dokonujące ich remontów.

Po pierwszym rozbiórce Polski w 1772 r. Leżajsk znalazł się w Galicji, a mocą uniwersału komisarza cesarskiego z 28 stycznia 1773 r. królewskiej ziemi leżajska stała się częścią dóbr monarchicznych habsburskich jako tak zwane dobra kameralne i były administrowane przez urzędników austriackich, następnie, w rezultacie licytacji w 1819 r. zostały sprzedane Wojciechowi Mierowi. Od niego zaś nabył je w latach 1830–1831 Alfred Potocki.

W wyniku podziałów administracyjnych w Galicji Leżajsk należał od 1773 r. do cyrkułu pilzneńskiego, pełniąc w nim od 1775 r. funkcję siedziby dystryktu, zaś od 1782 r. wszedł w obręb cyrkułu rzeszowskiego. W ramach podziału administracyjnego w 1855 r. powstał powiat leżajski.

Na podstawie nowej reformy już w 1867 r. utworzono duże powiaty, a powiat leżajski został wchłonięty przez powiat z siedzibą w Łańcucie. Społeczność Leżajska dążyła jednak do przywrócenia miastu tego statusu. Ubiegały się o to władze samorządowe z pomocą politycznego ruchu ludowego. Starania kontynuowano również w okresie międzywojennym. Powiat leżajski powstał dopiero po drugiej wojnie światowej na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów z 12 listopada 1955 r.

LEŻAJSK WITH THE REGION IN THE ADMINISTRATIVE DIVISIONS OF THE STATE.
HISTORICAL REVIEW (15TH-20TH C.)

Keywords: Leżajsk, region, State administrative division

Abstract

The origins of Leżajsk, a town located on the lower course of the San River and in the central part of the vast Sandomierz Forest, were connected with Halich Ruthenia, and since the incorporation of these lands to the Crown by the Casimir the Great in 1340, it has remained permanently with the Polish State. Leżajsk was granted a town charter in 1397 by the King Władysław Jagiełło. The town with a complex of neighbouring villages was organized in the form of leased Crown estates as a non-golden county with a non-golden Head of County as a leaseholder of the Crown estate. In geographical terms Leżajsk was a part of the Przemyśl Land. Its inhabitants were engaged in well-developed craft and trade as well as in floating trade on the San River flowing into the Vistula River and Gdańsk. In the Leżajsk harbour there were big granaries and boatbuilding workshops producing and repairing river vessels.

After the first partition of Poland in 1772, Leżajsk became a part of Galicia, and according to the emperor's commissioner's universal decree of 28 January 1773, the Leżajsk Crown land became part of the Habsburg monarchy property as so-called chamber estate and was administered by the Austrian officials, and then in 1819 at an auction, it was sold to Wojciech Mier. From him it was purchased in 1830-1831 by Alfred Potocki.

As a result of administrative divisions in Galicia, Leżajsk belonged to the Pilsen district from 1773, serving there as a district seat from 1775, and in 1782 it became a part of the Rzeszów district. As part of the administrative division, the Leżajsk county was created in 1855.

As early as in 1867 a new reform led to foundation of large counties and the Leżajsk county was absorbed by the county with the seat in Łańcut. However, the community of Leżajsk strove to restore that status of the town. The local government with the help of the political people's movement applied for it. The efforts continued also in the interwar period. The Leżajsk county was created only after the Second World War, on the basis of the Decree of the Council of Ministers of 12 November 1955.

UWAGI WPROWADZAJĄCE

Na istnienie Leżajsk już w trzecim dziesięcioleciu XIII w. wskazywał pierwszy badacz jego dziejów ks. Marian Antoni Podgórski, wywodząc tę datę z wyrytego na dębowych odrzwiach cerkwi staromiejskiej roku jej budowy (1228)¹. Cerkiew ta spłonęła przed 1863 r., o czym informuje Maksymilian Wiśniowiecki². Marian Antoni Podgórski oglądał zapewne tę cerkiew w czasie, gdy pełnił obowiązki duszpasterskie między innymi w Leżajsku, w Tarnawcu i w Woli

¹ M. Podgórski, *Ławica leżajska – obrazek z życia małomiejskiego z pierwszej połowy XVII wieku*, Jasło 1879, s. 5.

² M. Wiśniowiecki, *Kilka dat historycznych z przeszłości Leżajsk* [w:] *I Sprawozdanie Kierownika Miejskiego Gimnazjum Realnego w Leżajsku za rok szkolny 1912/1913*, Leżajsk 1913, s. 4.

Zarczyckiej³. Nawet jeśli cerkiew z 1228 r. nie mogła dotrwać z przyczyn naturalnych lub losowych aż do połowy XIX w., to w kolejnej lub następnych świątyniach umieszczano tę datę na odrzwiach jako pamiątkę pierwszej budowy.

Zwrócenie uwagi na tę odległą datę, wskazującą na powstanie Leżajska jeszcze w czasie przynależności okolicznych terenów do Rusi Halickiej, jest celowe. Od 1340 r., kiedy król Kazimierz Wielki włączył do Korony całą Ruś Halicką, nieprzerwanie należał Leżajsk do Polski. Od początku panowania monarcha rozpoczął utrwalanie polskiej obecności, wynagradzając dobrami swych zasłużonych współpracowników, przeprowadzając w ten sposób kolonizację (osadnictwo) spornych dotąd terenów pogranicza polsko-ruskiego.

W 1354 r. uposażył król Kazimierz swego dworzanina Jana Pakosławica ze Stróżysk, związanego z dworem królewskim działalnością dyplomatyczną, miastem Rzeszów wraz z całym okręgiem o rozległych granicach: od Dąbrowy w ziemi sandomierskiej aż po Leżajsk w ziemi ruskiej na wschodzie i po Czudec na południu⁴. Była zatem wówczas wieś Leżajsk ważna, skoro król określił wschodnią granicę wielkiej majątności Jana Pakosławica wsią Leżajsk, która ma się rozciągać „usque in villam Lanzaysco in terra Rusiae” (aż do wsi Lanzaysco w ziemi Rusi).

Jest to pierwsza wiadomość o wsi Leżajsk, której znaczenie wzrosło już pod koniec XIV w., kiedy król Władysław Jagiełło przeorganizował ją w miasto (1397)⁵. Jako centrum niegrodowego starostwa leżajskiego, także ośrodek życia gospodarczego z rynkiem lokalnym Leżajsk uzyskał warunki do stałego wzmocnienia jego ważności i rozwoju⁶.

³ Marian A. Podgórski (ur. 1822 r.) – uzyskał święcenia kapłańskie w 1845 r. Jako wikary pracował w Grodzisku, Majdanie, Leżajsku, Przeworsku i Tarnawcu. Dopiero w 1863 r. otrzymał probostwo w Woli Zarczyckiej i tam pełnił posługę duszpasterską do 1893 r. Był kanonikiem przemyskim. Zmarł w 1901 r. w Woli Zarczyckiej. Pochowany został na miejscowym cmentarzu. Vide: *Nekrolog śp. ks. Antoniego Podgórskiego*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1901, nr 6, s. 236–238.

⁴ *Codex diplomaticus Poloniae*, ed. L. Ryszczyński, A. Muczkowski, t. 1, Warszawa 1847, nr 119, s. 210.

⁵ Przywilej lokacyjny miasta Leżajska wydany w Radomiu 28 XII 1397 r.

⁶ Błędne utożsamianie królewskiego niegrodowego starostwa leżajskiego z powiatem utrwalił w połowie XX w. profesor liceum leżajskiego Józef Depowski w publikacji z 1959 r. Napisał mianowicie, że „Ostatnim starostą tutejszym był w roku 1772 Józef Potocki, który za zezwoleniem rządu austriackiego przeniósł siedzibę starostwa do Łańcuta. Ślad starostwa, czyli powiatu, pozostał jedynie w nazwie zorganizowanego w XIX w. austriackiego powiatowego sądu (tzw. powiat sądowy), który obejmował wsie tutejszego regionu”. Nie było wówczas żadnego przenoszenia powiatu, bo przecież tego powiatu wcześniej nie było. Vide: J. Depowski, *Leżajsk i okolice*, War-

Wykształcony w wielowiekowych dziejach region leżajski określany był w latach po drugiej wojnie światowej jako Leżajszczyzna (rusycyzm) lub Leżajskie, a od lat siedemdziesiątych XX w. jako ziemia leżajska⁷. Upowszechniło się to niepotwierdzone historycznie określenie, ponieważ Leżajsk wraz ze swym regionem nigdy w przeszłości nie stanowił ziemi leżajskiej ani trwałego powiatu. Nazwa ziemia leżajska jest stosowana już od kilku lat w opracowaniach naukowych z braku odpowiedniego innego krótkiego określenia – oddającego zmiany granic tego regionu na przestrzeni wieków – na scharakteryzowanie kulturowego regionu leżajskiego, wyraźnie przekraczającego obszarem poza współczesny nam powiat.

Rozległość kulturowego regionu leżajskiego zmieniała się w swych dziejach. W czasach staropolskich był to obszar pokrywający się z niegrodowym starostwem leżajskim (królewszczyną leżajską), również z dobrami królewskimi Krzeszowa, z którymi do lat trzydziestych XV w. stanowił jedność organizacyjną. Wyodrębnienie się Leżajska spod zwierzchnictwa (zarządu) grodu krzeszowskiego nie zlikwidowało szybko różnych powiązań gospodarczych i kościelnych. Po rozdzieleniu dóbr królewskich Krzeszowa i Leżajska majątność krzeszowska funkcjonowała jako starostwo niegrodowe, podobnie zresztą jak Leżajsk, do czasu aż król Stefan Batory przekazał dobra krzeszowskie Janowi Zamoyskiemu w 1588 r., a ten włączył je do Ordynacji Zamoyskiej. Ale nawet i wówczas istniały z Krzeszowem powiązania gospodarcze i kościelne, na przykład spław rzeczny na Sanie, przynależność Sarzyny do parafii łańciskiej w Krzeszowie aż do 1598 r.⁸

W czasach nowożytnych i najnowszych region leżajski ukształtował się jako znacznie większy, zwłaszcza na prawym brzegu Sanu (Zasaniu), ale też w powiązaniu z dobrami Grodziska od połowy XIX w., kiedy w 1869 r. zorganizowano w Leżajsku sąd okręgowy. To wówczas stawał się Leżajsk, obok Jarosławia, ośrodkiem administracyjno-gospodarczym i religijnym, ważniejszym od Przeworska i Łańcuta, choć bez własnego powiatu.

szawa 1959, s. 26. Do rozprzestrzenienia tej fałszywej informacji przyczyniła się później autorka przewodnika: M. Marczak-Sawicka, *Nowa Sarzyna i okolice*, Krosno 1998, s. 32. Ślady tego zapisu (oraz szereg innych błędów odnoszących się do dziejów Leżajska) odnajdujemy także w opracowaniach: D. Garbacz, L. Witkowska, *Leżajszczyzna przełom wieków*, Stalowa Wola 2000, s. 179 oraz Z. Kazanowska, *Klasztor Ojców Bernardynów w Leżajsku. Przewodnik*, Rzeszów 2003, s. 9.

⁷ J. Półcwiartek, *Wstęp*, „Rocznik Muzeum Ziemi Leżajskiej” 2013, nr 1, s. 10–11.

⁸ „Czas” z 16 X 1861, s. 4; A. Zielecki, *Leżajsk w okresie zaborów (1772–1918)* [w:] *Dzieje Leżajska...*, s. 247.

W CZASACH STAROPOLSKICH

Obszary rozciągające się nad średnim Sanem i dolnym Wisłokiem stanowiły przejściowy pas pogranicza między Polską piastowską a Rusią. Linia Wisłoka i średniego Sanu była terenem szczególnych zabiegów obu państwowości o umocnienie się na tym obszarze, przez który przebiegały ważne szlaki komunikacyjne (drogowe i rzeczne), nie tylko lokalne, ale też o charakterze ponadregionalnym. Nurt rzeki San, zwłaszcza od ujścia do niego rzeki Wisłok, zapewniał żeglugę ku Wiśle, dzięki utrzymującemu się tu odpowiednio wysokiemu stanowi wody. Istnienie na tym odcinku Sanu składów solnych z żup ruskich (okolice Drohobycza i Sambora) stwierdza się już we wczesnym średniowieczu. Największe targowiska soli odbywały się w zamierzonych czasach na miejscach, gdzie później założono na przykład Radymno i Jarosław. Transport i handel solą wodami ku Wiśle był bardzo opłacalny. Funkcjonowanie składów solnych nad Sanem przy ujściu Wisłoka (Komora Romanowa) i stałej stacji solnej w Leżajsku w czasach ruskich, podkreśla znaczenie terenów nad średnim Sanem dla obu państwowości⁹.

Tej to zapewne okoliczności należy głównie przypisać powstanie i rozwój handlowej osady we wsi Lezensco, będącej jednym ze stanowisk żeglugi na Sanie, ułatwiającym stosunki handlowe między obszarem górnego Sanu (tam saliny ruskie) a dorzeczem Wisły – w ogóle między terenami nadbałtyckimi a osadami na południu.

Był też spławny San główną rzeką Puszczy Sandomierskiej, która pierwotnie obejmowała całą Kotlinę Sandomierską aż po Puszczę Karpacką na południu i Roztocze na wschodzie. Obszar zwarty zachowała jeszcze do końca czasów ruskich¹⁰.

Rozgraniczenie państwowe między Polską a Rusią na tym terenie nie miało charakteru trwałego, o czym świadczy wiele odkrytych tam przez archeologów grodzisk pewnych i domniemanych. Sięgały one wiele kilometrów od linii Sanu w obie strony, a także na południe i północ od linii dolnego Wisłoka. Od północy były to grodziska w Krzeszowie, zapewne w dzisiejszym Nisku, Rudniku, Łętowni, Woli Zarczyckiej, Sarzynie, Kustrawie, Łukowej, Leżajsku,

⁹ J. Półciwarteł, *Ludność ukraińska w Leżajsku i okolicy* [w:] *Dzieje Leżajska*, wyd. 2 poszerzone, praca zbiorowa pod red. J. Półciwarteł, Leżajsk 2003, s. 489–490; Idem, *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego w XVI–XVIII wieku*, Warszawa–Kraków 1972, s. 32–33; Z. Czownicki i J. Półciwarteł, *Ze studiów nad splawem i urządzeniami wodnymi na Sanie w czasach nowożytnych*, Rzeszów 2001.

¹⁰ J. Półciwarteł, *Puszcza Sandomierska czasów nowożytnych – zmiany krajobrazu naturalnego i kulturowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2005, Seria Socjologiczno-Historyczna, t. 30. Historia, nr 2, s. 266–284.

Giedlarowej, Dębnie, Grodzisku, Przeworsku¹¹. Duże znaczenie na tym terenie do końca czasów ruskich uzyskał Krzeszów i Leżajsk. Władztwo ruskie sięgało tu nieco na północ od Krzeszowa nie dochodząc jednak do ujścia rzeki Tanew do Sanu. Tędy na północ od Krzeszowa biegło rozgraniczenie wpływów ruskich leśnym działem wód między środkową Tanwią a Wieprzem. Północno-zachodni zasięg wpływów ruskich na lewym brzegu Sanu obejmował przyszłe wsie Sarzyna, Wola Zarczycka i Sokołów. Ten zasięg północny Rusi po Krzeszów nad Sanem i pas zasięgu w puszczy po lewej stronie Sanu został potwierdzony po włączeniu Rusi do Korony w 1340 r. Zanim to jednak nastąpiło na tym nieustabilizowanym rozgraniczeniu polsko-ruskim, trwał dość swobodny przepływ osadnictwa z obu stron w Puszczy Sandomierskiej. Nie odbywało się to jednak bez przejściowych zatargów zbrojnych.

Granice północne zasięgu władztwa ruskiego nad średnim Sanem i w Puszczy Sandomierskiej były w istocie rodzajem nieustabilizowanego pasa pogranicza etnicznego między Polską a Rusią, o zmiennej szerokości i zmieniającym się składzie etnicznym i religijnym ludności. Ta specyfika społeczno-gospodarcza tej części puszczy nad dużą i spławną rzeką z czasów ruskich wywierała potem już za czasów polskich duży wpływ na rozwój tamtejszego osadnictwa.

Włączenie Rusi Czerwonej utraconej przez Polskę za pierwszych Piastów do Korony w 1340 r. przez Kazimierza Wielkiego, zapoczątkowało nowy rozdział dziejów dla tych ziem. Przystąpiono wówczas do pełnego ich zespolenia z organizmem państwowym. Temu sprzyjała nie tylko aktywna kolonizacja obszaru, ale też polityka tolerancji (polityka wewnętrzna państwa, tolerancja religijna).

¹¹ A. Gilewicz, *Przełęcz Karpat Zachodnich (polskich) w średniowieczu* [w:] *Sprawozdanie z posiedzeń Towarzystwa Naukowego we Lwowie 1929 r.*, Lwów 1929, s. 231; Idem, *Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1378* [w:] *Prace historyczne. Wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929, s. 98; J. Półciwarte, *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego...*, s. 31–32; Idem, *Ludność ukraińska w Leżajsku...*, s. 489–491; J. Parczewski, *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłamy wschodni i zachodni*, Kraków 1991; A. Kunysz, *Wczesnośredniowieczne osadnictwo otwarte w Polsce południowo-wschodniej od VI do XII wieku*, „Wiadomości Archeologiczne” 1966, t. 26, z. 4, s. 320–361; idem, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne w dorzeczu Sanu*, „Etnografia Polski” 1962, t. 6, s. 358–365; idem, *Grodziska w województwie rzeszowskim* [w:] *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966*, Rzeszów 1968, s. 68.

Ustanowiono w tym okresie lokacje wielu miast i wsi, podjęto włączanie tego obszaru w polski system prawny, rozpoczęto budowanie łacińskiej administracji kościelnej. Procesy jednoczące nie przebiegały jednak szybko, jeszcze przez prawie sto lat stosowano tam prawo ruskie w administracji terytorialnej i organizacji dóbr ziemskich. Zanim doszło do utworzenia na tym terenie polskiego podziału administracyjnego (województwa i mniejsze od nich ziemie) trwały częste przejściowe zmiany organizacyjne. 4 marca 1430 r. wydał Władysław Jagiełło przywilej ziemski, zatwierdzający szlachcie i duchowieństwu szereg praw już przez niego ustanowionych. Przywilej ten rozpoczął prawo polskie na tych terenach Rusi¹². Utworzenie województwa ruskiego ze stolicą województwa we Lwowie nastąpiło dopiero z chwilą nadania szlachcie ruskiej na włączonych ziemiach Rusi Halickiej przywilejów szlachty polskiej (28 VII 1434). Przeprowadzono wkrótce wiele reform sądownictwa i urzędów. Formowanie się szlacheckich urzędów ziemskich (hierarchii urzędniczej) stosownie do wymogów prawa polskiego rozpoczęło się jeszcze na tym terenie przed wydaniem przez Władysława Jagiełłę wzmiankowanego wyżej przywileju dla szlachty, i trwało już od początku XV w.¹³

Poprzedni podział administracyjny na włączonych terenach Rusi Halickiej do Korony charakteryzujący się podziałem na ruskie „wołości” (majątki feudalne mające też uprawnienia sądownicze) zwane inaczej „powiatami”, utrzymał się w utworzonym województwie ruskim złożonym z ziem jako niższych szczebli podziału administracyjnego (ziemia sanocka, ziemia przemyska, ziemia lwowska, ziemia chełmska i ziemia halicka) jeszcze przez pewien czas po zaprowadzeniu prawa polskiego i upadł około połowy XVI w.¹⁴

Do 1434 r. na ziemiach Rusi zarządzili starostowie mianowani przez króla, jako jego namiestnicy. Mieli szerokie uprawnienia w sprawach własności feudalnej ziemi – bez względu na to, czy były to królewszczyzny czy dobra Kościoła lub dóbr prywatnych ziemian. Dotyczyło to głównie rozgraniczeń ziem. Starosta wyjeżdżał ze stronami na sporne granice i tam ze starcami i starszyzną

¹² *Urzednicy wojewodztwa ruskiego w XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka)*, oprac. K. Przyboś, Wrocław–Warszawa [et al.] 1987, s. 7.

¹³ K. Przyboś, *Urzednicy ziemscy wojewodztwa ruskiego*, „Studia Historyczne” 1985, t. 28, s. 509–521; J. Kurtyka, *Z dziejów walki szlachty ruskiej o równouprawnienie. Represje z lat 1426–1427 i sejmiki roku 1439*, „Kwartalnik Historyczny” 2000, t. 66, s. 83–120.

¹⁴ P. Dąbkowski, *Zaginione księgi sądowe wojewodztwa ruskiego i bełskiego*, Lwów 1921, s. 4–17.

lokalną pod przysięgą wytyczano granice. Wypełniał więc w tym zakresie starosta obowiązki ziemskie¹⁵.

Do 1434 r. – zanim wyłoniło się województwo ruskie z podziałem na pięć ziem – funkcjonowało około 30 „wołości” zwanych inaczej powiatami, choć w istocie powiatami nie były, w późniejszym rozumieniu ich kompetencji. Obszarowo pokrywały się zwykle z funkcjonującymi zespołami dóbr. W ziemi przemyskiej było ich dziesięć (Przemyśl, Drohobycz, Jarosław, Leżajsk, Łańcut, Mościska, Przeworsk, Rzeszów, Sambor, Stryj), zaś w ziemi sanockiej trzy (Sanok, Dynów, Tyczyn), w ziemi lwowskiej sześć (Lwów, Gliniany, Gródek, Olesko, Szczercz, Żydaczów), w ziemi halickiej sześć. Badacz tych problemów Przemysław Dąbkowski wyróżnił wśród nich trzy grupy „wołości” – wielkie, średnie, małe¹⁶.

Decentralizacja w XV i w pierwszej połowie XVI w. w ziemi przemyskiej była najbardziej posunięta w całym województwie ruskim, stąd też duża liczebność małych „wołości”. Wynikało to z tego, że ziemia przemyska miała wielki obszar, przewyższający całe sąsiednie województwo lubelskie. Szczątki dawnej ruskiej organizacji sądowniczej, nie zróżnicowanej jeszcze na prawo ziemskie i grodzkie, istniały w każdej „wołości”¹⁷.

Po upadku „wołości” łańcuckiej po 1446 r., przeworskiej po 1447 r., leżajskiej i rzeszowskiej po 1544 r. – cały ten obszar wszedł w obręb sądowego powiatu przemyskiego¹⁸. Nie był jednak on w stanie objąć swą działalnością wielkiego terenu na północy, stąd też w Przeworsku funkcjonowała filia owego sądu ziemskiego przemyskiego i tam zasiadali komornicy przemyscy, sędzia lub podsędek. Leżajsk z dobrami przynależał do powiatowego sądu ziemskiego w Przeworsku, co zostało utrzymane do końca XVIII w. (do pierwszego rozbioru Polski)¹⁹. Sądy powiatowe nie stanowiły jednak szczebla administracji państwowej, lecz były tylko wydzielonymi obszarami szlacheckiego sądownictwa ziemskiego.

W końcowym czasie istnienia „wołości” wymieniony został w 1433 r. powiat leżajski (dobra królewskie) złożony – wedle

¹⁵ A. Prochaska, *Przedmowa* [w:] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, w skutek fundacji śp. Alexandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego* (dalej: AGZ), t. 19, Lwów 1906, s. X.

¹⁶ P. Dąbkowski, *Podział administracyjny województwa ruskiego i bełskiego w XV wieku*, Lwów 1939, s. VI.

¹⁷ P. Dąbkowski, *Zaginione księgi sądowe...*, s. 4–17.

¹⁸ A. Jabłonowski, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Źródła dziejowe*, t. 18, cz. 2, Warszawa 1902–1903, s. 22.

¹⁹ O. Pietruski, X. Liske, *Przedmowa* [w:] AGZ, t. 13, Lwów 1888, s. V.

ustaleń P. Dąbkowskiego – z sześciu miejscowości (Dębno, Giedlarowa, Leżajsk, Ożanna, Sarzyna, Wierzawice), a od 1444 r. również Wywłoka. Były one wówczas w dzierżawie Jana Tarnowskiego z Jarosławia²⁰.

Zdaniem P. Dąbkowskiego problem faktycznego funkcjonowania owych trzydziestu okręgów „wołości” na obszarze ziemi przemyskiej, mających charakter samodzielnych jednostek jurysdykcyjnych, daje się bez żadnych wątpliwości potwierdzić badawczo tylko u dziewięciu: najbliższe Leżajsk to Przeworsk, Przemyśl i Sanok. Nie ma natomiast takiej pewności (tylko poszlaki) w stosunku do miejscowości Dynów, Tyczyn, Lesko, Krosno, Łańcut, Leżajsk, Mościska, Pruchnik, Rzeszów²¹.

W zapisach z lat 1436–1468 występuje „Tenuta seu districtus Lanzeysko” – Dzierżawa albo powiat Lanzeysko²². W tym czasie nazwa Leżajsk pojawia się w następującej formie zapisu: Lanzeysko, Lyanzansko, Lanszensko, Lezensko, Lanszeysko, Lanzensko. Natomiast sąsiedni Krzeszów jako Krzessow, Krzeszow, Crzeszo villa.

Stwierdzić tu więc należy z przekonaniem, iż stanowił Leżajsk z dobrami królewskimi – w czasie po włączeniu Rusi do Korony – mały okręg majątkowy „wołość”, który miał prawdopodobnie charakter prawno-majątkowy (jurydyczny). Nie był jednostką terytorialną w administracji państwowej. „Wołość” leżajska wystąpiła w źródłach po raz ostatni w 1464 r.²³

I tu jeszcze problem lokalny, ale o ważnym znaczeniu gospodarczo-organizacyjnym dla leżajskich dóbr królewskich, mianowicie oddzielenie się dóbr leżajskich od rozległej tenuty krzeszowskiej. W kwestii daty ich podziału istnieją w literaturze naukowej rozbieżności. Pojawiły się w różnych publikacjach określone lata, mające ukazać czas organizacji niegrodowego starostwa leżajskiego (jako odrębnej tenuty leżajskiej dóbr królewskich z tenutariuszem – starostą na czele). Wynikały z faktu – jak stwierdzili Oktaw Pietruski i Xawery Liske, wytrawni badacze ówczesnych spraw prawnych, że zamiast „tenutarius” używano „capitaneus” – starosta²⁴. Dokładnego czasu wydzielenia królewskich dóbr leżajskich z obszernej tenuty Krzeszowa nie dało się, jak dotąd, ustalić. Stwierdzałem dotychczas wielokrotnie w różnych publikacjach, iż najbardziej dogodnego początku uzyskania przez Leżajsk niezależności od Krzeszowa należy upatry-

²⁰ P. Dąbkowski, *Podział administracyjny...*, s. 54.

²¹ Idem, *Zaginione księgi sądowe...*, s. 16–17.

²² AGZ, t. 13, op. cit., s. X.

²³ Ibidem, t. 12, s. 431.

²⁴ Ibidem, t. 13, s. XI.

wać w latach trzydziestych XV w. Mogło to być oddanie przez Władysława Jagiełłę majątności Krzeszowa księciu mazowieckiemu Ziemowitowi w 1427 r. („castrum Crzeschow cum districtus”), choć w 1439 r. majątność ta ponownie była w rękach królewskich²⁵. W każdym razie jeszcze przed 1434–1435 królewska „wołość” leżajska dostała się w ręce Spytki z Tarnowa i Jarosławia – starosty generalnego ruskiego i wojewody sandomierskiego²⁶. Ukazuje się też Leżajsk w jego dzierżawie w 1425 r.²⁷

W badaniach nad początkami Leżajska do 1524 r. Stanisław Szczur stwierdził, iż korzystanie dzierżawne z dóbr leżajskich przez Spytkę z Tarnowa i Jarosławia miało już miejsce w 1433 r. (informacja z tego roku o okręgu leżajskim złożonym z Leżajska, Dębna, Giedlarowej, Sarzyny i Wierzawic), podobnie jak to już o wiele wcześniej ustalił P. Dąbkowski²⁸. Nie podał jednak S. Szczur, od kiedy Spytek Tarnowski, założyciel wielkiego rodu Jarosławskich, został tenutariuszem leżajskim – starostą leżajskim. Zatem dokładna roczna organizacja niegrodowego starostwa leżajskiego (tenuty – dzierżawy królewskich dóbr leżajskich) pozostaje nadal nieznana. Nie udało się ustalić daty rocznej oddzielenia od Krzeszowa i oddania w dzierżawę Spytkowi Tarnowskiemu. Należy przychylić się do wspomnianych wyżej badań, określających to wydarzenie na lata trzydzieste XV w., zaś zignorować wszelkie używane dotąd daty roczne, podawane przez różnych lokalnych badaczy, ponieważ są bezwartościowe.

Oddzielone od dóbr leżajskich królewskie dobra krzeszowskie stanowiły odrębne niegrodowe starostwo krzeszowskie. W 1588 r. przeszło to starostwo na własność Jana Zamoyskiego (łącznie z sąsiednim starostwem zamechskim) jako darowizna królewska za wybitne zasługi dla Rzeczypospolitej²⁹. Różnorodne powiązania między Leżajskiem a Krzeszowem utrzymały się na długo, podobnie jak i tradycje staroruskie na tym terenie. Wyrazem tego jest wiersz Jana Kochanowskiego z czasów króla Stefana Batorego (J. Kochanowski zmarł w 1584 r.) „Dryas Zamechska” stworzony na powitanie króla Stefana Batorego w niedalekim Zamchu w maju w 1578 r. Tak poeta mówi o początkach dziejów Leżajska i okolicznego terenu.

²⁵ *Zbiór dokumentów małopolskich*, cz. 5, wyd. 1, red. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, Wrocław 1970, s. 395.

²⁶ J. PółciwarteK, *Wsie leżajskie doby pańszczyźnianej (XVI–XIX wiek)* [w:] *Dzieje Leżajska...*, s. 160.

²⁷ AGZ, t. 4, nr 71.

²⁸ S. Szczur, *Dzieje Leżajska do roku 1524* [w:] *Dzieje Leżajska...*, s. 97.

²⁹ J. PółciwarteK, *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego...*, s. 59; A. Jabłonowski, op. cit., s. 223.

„A teraz więc te wszystkie puszcze i ze wsiami
Król polski opatruje zawsze starostami
Ale przed laty (patrzaj jako wiek nasz dawny)
Trzymał to Iwan Kustra z Krzeszowa mąż sławny
Który Leżajsko na swym gruncie zabudował,
Tu Łukową założył – a we Pszy panował
Potem kiedy plemieniu jego się zabrało,
Wszystko to po nim królom w ręce się dostało”³⁰.

Ustalony w 1434 r. podział administracyjny na włączonych przez Kazimierza Wielkiego obszarze ziem ruskich z podziałem na województwa i ziemie przetrwał aż do pierwszego rozbioru Polski. Dla Leżajska i jego regionu była to przynależność do województwa ruskiego (lwowskiego) i jego mniejszej jednostki: ziemi przemyskiej. Niegrodowe starostwo leżajskie stanowiło formę organizacyjną tenuty (dzierżawy dóbr królewskich), ze starostą niegrodowym na czele.

W staropolskim systemie prawnym państwa oraz w zarządzie (administracji) dóbr królewskich, funkcjonowało wiele starostw i urzędów starościńskich o różnym charakterze i kompetencjach. Urząd starosty miał różne funkcje w organizacji dób koronnych. Ważną rolę pełniły w niej urzędy starostów królewskich, aż do czasów rozbiorów. Były to starostwa grodowe zlokalizowane w centrach ziem poszczególnych województw, zaś pozostałe tenuty królewskie przysięły status starostw niegrodowych (jak Leżajsk).

Początkowo po włączeniu Rusi do Korony, starosta generalny ruski miał szerokie kompetencje administracyjno-sądowe, które z czasem uległy ograniczeniu, bo część ich przejęli starostowie grodowi (zamkowi). Przebiegało to w miastach będących siedzibami administracji ziemi, gdzie pełnili władzę nad zamkami i przyległymi przynależnymi terenami. Wraz ze wzrostem przywilejów dla szlachty, władza sądownicza starostów grodowych ograniczyła się do tak zwanych artykułów grodzkich, czyli spraw o gwałt, napad na drodze publicznej, najście na dom, podpalenie. Dbali o bezpieczeństwo publiczne i respektowanie prawa i wydawanych też wyroków sądowych przez sądownictwo stanowe. W XVI w. z sądu starościńskiego wydzielił się urząd grodzki.

Obok starostów grodowych istnieli starostowie niegrodowi zajmujący się zarządem oddanych im kompleksów królewskich dóbr ziemskich w dzierżawę, jako ekwiwalent zasług dla króla. Nie mieli kompetencji sądowych, a jedynie nadzór administracyjno-policyjny w stosunku do ludności plebejskiej zamieszkującej obszar dzierżawy. Z tytułu tenuty dóbr królewskich odprowadzano do

³⁰ M. Wiśniowiecki, op. cit., s. 4.

skarbu panującego określoną część dochodu. Z tytułu dzierżawy dóbr królewskich odprowadzano jedną czwartą dochodu, tak zwaną kwartę, do skarbu koronnego.

W organizacji dóbr królewskich duże znaczenie miały kasztelanie i ekonomie jako wielkie zespoły majątków ziemskich. Istniały też drobniejsze dzierżawy królewskie, z jakimi spotykaliśmy się w niegrodowym starostwie leżajskim, tzw. wójtostwa lub wyłączone przejściowo z obszaru starostwa pojedyncze wsie królewskie i oddane w wieloletnią dzierżawę różnym dostojnikom publicznym jako rodzaj ich uposażenia (szlachecka służba publiczna dla państwa była bezpłatna). Wójtostwa zaś w królewskich – jakich kilka funkcjonowało w starostwie leżajskim – to dawne dziedziczne sołtysie majątki założycieli wsi w królewskich, wykupione potem przez skarb koronny od owych sołtysów z czasów lokacji wsi (lub ich prawnych następców). Przeznaczone były na dzierżawy – wójtostwa – jako odrębne formy tenuty. W starostwie leżajskim były to Wola Zarzycka, Sarzyna, Dębno, Brzyska Wola, Giedlarowa, Leżajsk³¹.

Podział administracyjny województwa ruskiego i pięciu ziem wchodzących w jego skład wprowadził pełną hierarchię urzędu wojewódzkiego z wojewodą na czele, a w każdej ziemi był kasztelan, podkomorzy, chorąży, stolnik, sędzia, podsędek, pisarz, podstoli, miecznik, podczaszy, wojski³².

Tu pragnę jeszcze przypomnieć o ludziach wielkiego formatu politycznego – zasłużonych dla panujących i Rzeczypospolitej – którzy otrzymywali w dzierżawę dobra ziemskie królewskie leżajskiej, sprawując tu obowiązki leżajskich starostów niegrodowych. Wysokie ich zwykle stanowisko publiczne przy panującym – spełnianie wysokich godności w hierarchii urzędniczej państwa, ich zamożność materialna – miało duże znaczenie dla Leżajska. Wielu z nich zasłynęło z wielkich inwestycji gospodarczych na tym terenie i z wspierania instytucji religijnych. Pełnili pełny nadzór nad leżajskimi dobrami królewskimi i nad jego mieszkańcami. Pozostało po nich wiele zapisów w aktach archiwalnych o ich stosunku do ludzi i problemów tamtych czasów.

³¹ Szeroką informację na temat organizacji wewnętrznej niegrodowego starostwa leżajskiego i funkcjonowania gospodarki oraz na temat różnorodnych problemów społecznych ludności plebejskiej na jego obszarze (mieszczan i chłopów) odnaleźć może Czytelnik w wielu publikacjach J. Półcwiartka, a szczególnie: *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego...*; idem, *Wsie leżajskie doby pańszczyźniane...*; *400 lat parafii w Sarzynie (1598–1998)*, praca zbiorowa pod red. J. Półcwiartka, Nowa Sarzyna 2000.

³² *Urzednicy województwa ruskiego w XIV–XVIII wieku...*, s. 11.

Dokonując przeglądu imiennego starostów leżajskich, stwierdzamy nierzadko, iż łaska królewska okazana jednemu ze starostów możnego rodu magnackiego jako rekompensata za jego wielkie usługi, przechodziła potem w formie dożywotniej dzierżawy na jego potomków, oczywiście za zezwoleniem królewskim. Królewszczyzna leżajska funkcjonowała początkowo jako dobra koronne przekazywane w rodzie Jarosławskich (do początku XVI w.). Użytkali wówczas od panującego wiele zapisów znacznych sum pieniężnych na tych dobrach publicznych, co prowadziło nierzadko do obniżenia obciążeń fiskalnych na rzecz państwa. Wówczas to sytuacja dziedzicznego władania tenutą leżajską miała charakter dużej niezależności od panującego. W plejadzie starostów leżajskich odnotowuje się kilka takich wielopokoleniowych władń znanych polskich rodów. Dobra leżajskie mieli Tarnowscy-Jarosławscy herbu Leliwa (lata trzydzieste XV w. – początek XVI w.), następnie ród Opalińskich herbu Łódzia (koniec XVI w. – połowa XVII w.), na koniec Potoccy herbu Pilawa (od 1655 r. do 1772 r.), czyli aż do zlikwidowania niegrodowego starostwa leżajskiego³³.

Z rodu Tarnowskich-Jarosławskich wskazać tu należy szczególnie na Spytkę z Tarnowa i Jarosławia, który jako pierwszy objął utworzone właśnie niegrodowe starostwo leżajskie. Spytek z Tarnowa – bardzo wpływowy polityk i możnowładca swoich czasów – był starostą generalnym ruskim i wojewodą sandomierskim, właścicielem rozległych dóbr jarosławskich i przeworskich. Następnie dobra leżajskie stały się w organizacji dóbr koronnych mniej zależnymi, za znaczne sumy pieniężne zapisywane przez panujących na dobrach leżajskich, potwierdzone już w Budzie na Węgrzech przez króla Władysława Warneńczyka w 1440 r.

Po Spytku Jarosławskim królewszczyzna leżajska dostała się w ręce jego dzieci: Rafała, Jana, Spytki i Jadwigi. Dwóch z nich zginęło na Węgrzech: najstarszy Rafał w 1441 r., zaś najmłodszy Spytko w czasie klęski pod Warną 1444 r. Siostra Jadwiga, która zatrzymała część dóbr leżajskich, toczyła procesy z bratankami (Spytkiem i Rafałem) po najstarszym bracie Rafale o dziedzictwo jarosławsko-przeworskie oraz o królewskie dobra zastawne Leżajska. Wkrótce dobra te zostały zgromadzone w rękach Spytki i Rafała – bratanków Jadwigi. Spytek od 1465 r. był podkomorzym przemyskim i wojewo-

³³ Pełny przegląd organizacji starostwa leżajskiego z obsadą starostów i podstarościch leżajskich oraz innych drobniejszych dzierżaw królewskich (najczęściej wójtostw) zawarłem w opracowaniu: *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego...*, s. 65–82.

dą bełskim, a młodszy Rafał starostą ruskim. W 1470 r. bracia Rafał i Spytek utworzyli ordynację przeworsko-jarosławską z wykluczeniem potomków żeńskich od podziału, co król zatwierdził. Była to pierwsza ordynacja utworzona w Polsce. Dobra leżajskie związane były najprawdopodobniej z Rafałem, później z jego synem również Rafałem. Byli ostatnimi z rodu Jarosławskich tenutariuszami królewskiej leżajskiej (do początku XVI w.).

W rezultacie zabiegów o łaskę królewską zgromadzili Jarosławscy wiele zapisów ulokowanych na dobrach leżajskich (do lat siedemdziesiątych XV w. była to wielka suma 1200 grzywien i 50 zł węgierskich)³⁴. Zapisy te w dużym stopniu były rezultatem wcześniejszych pożyczek udzielanych panującym. Umacniały one pozycję Jarosławskich w Leżajsku. Umożliwiały też akta kupna-sprzedaży tych dóbr – za wiedzą królewską – w obrębie rodu. Doprowadziło to w efekcie do sprzedaży w 1517 r. tenuty leżajskiej Stanisławowi Hynkowi z Unienia – podkomorzemu łęczyckiemu oraz Januszowi Świrczowskiemu – kasztelanowi bieckiemu, za łączną sumę 2850 złotych polskich. Ta transakcja sprzedaży dóbr leżajskich przez Hieronima Jarosławskiego miała zostać uratowana (sprzedanej wcześniej tenuty) przez jej wykupienie przez Abrahama Józefowicza – podskarbiego Wielkiego Księstwa Litewskiego – co miało być posagiem córki Abrahama w małżeństwie z wyżej wymienionym Hieronimem. Dobra miały więc wrócić do rodu. Z powodu przedwczesnej śmierci Hieronima (†1521) do ślubu jednak nie doszło³⁵. W takich okolicznościach zakończyło się władanie tenutą leżajską – starostwem niegrodowym – przez ród Jarosławskich. Brak jest wiadomości o szerszej działalności rodu Jarosławskich w Leżajsku i w jego dobrach.

Po rodzie Jarosławskich przeszło leżajskie starostwo niegrodowe w użytkowanie Krzysztofa Szydłowieckiego, herbu Odrowąż, kanclerza koronnego i kasztelana krakowskiego – najwyższego dostojnika świeckiego przy królu. W przywileju ponownej lokacji miasta Leżajska z 1524 r. wystąpił „jako opiekun i starosta tego miasta Lezenska”. Dzierżył go chyba aż do śmierci (zmarł w 1532 r.). Zapisał się bardzo mocno w dziejach miasta i starostwa. Organizował miasto na nowym (obecnym) miejscu, otaczając je umocnieniami drewniano-ziemnymi (wałem ziemnym z parkanem na nim), wybudował okazałą drewnianą siedzibę – zamek leżajski – z obwarowaniem. Założył zakład metalurgiczny („rude”) w Sa-

³⁴ S. Szczur, op. cit., s. 100. Jedna grzywna to czterdzieści osiem groszy, zaś trzydzieści groszy stanowiło 1 złp.

³⁵ Ibidem.

rzynie, dbał o rozwój gospodarczy starostwa. Pozostawił po sobie pamięć dobrego gospodarza i dobrodzieja.

W 1534 r. starostwo leżajskie będące w zastawie wykupiła królowa Bona i trzymała go za zezwoleniem Sejmu Rzeczypospolitej w dożywocie (zmarła w 1557 r.). Okazała się dobrym gospodarzem dla Leżajska i tenuty leżajskiej. Nadała mieszczanom łąki i ogrody w Leżajsku. Zaczęto w czasie jej zarządu budowę w Leżajsku drugiego kościoła pod wezwaniem Bożego Ciała przy drodze prowadzącej do Giedlarowej i kościółka filialnego fary leżajskiej w Wierzawicach pod wezwaniem Marii Magdaleny.

O kolejnych po królowej Bonie starostach nie zachowało się wiele wiadomości. Odnajdujemy jedynie wzmianki, że byli to: Andrzej Jakubowski (1557), po nim nieznany z imienia Sepichowski (1559), następnie kasztelan zawichojski Mikołaj Lutomirski (1563), później Baltazar Lutomirski (1569–1583).

Na przełomie XVI i XVII w. starostwo w Leżajsku zostało przejęte przez Andrzeja Opalińskiego herbu Łódzia, a następnie przez jego syna Łukasza Opalińskiego. Obaj bardzo zasłużyli się dla rozwoju Leżajska, zwłaszcza Łukasz. Andrzej Opaliński, starosta do 1590 r., był jedną z najwybitniejszych postaci XVI w., odgrywającą w Rzeczypospolitej znaczną rolę głównie za panowania króla Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy. Wyróżniał się wśród mu współczesnych jako wielki miłośnik ksiąg i ich kolekcjoner. Zmarł w 1593 r. w wieku 53 lat.

Łukasz Opaliński (1581–1654) jako trzeci syn Andrzeja został starostą leżajskim jeszcze za życia ojca w 1591 r. (miał wówczas tylko 10 lat). Pełniąc bardzo wysokie godności w Rzeczypospolitej rzadko mógł przebywać w Leżajsku, stąd wzrosła rola podstarościch i całej plejady dzierżawców, co odbiło się bardzo niekorzystnie na położeniu ludności chłopskiej – o czym wielokrotnie informują źródła historyczne. Już w początkowym okresie swego dorosłego życia prowadził od 1607 r. bardzo wyniszczającą wojnę sąsiedzką ze Stanisławem Stadnickim herbu Szreniawa, panem na Łańcucie i starostą zygwulskim, zwanym „diabłem łańcuckim”. Płonął Leżajsk i wsie okoliczne, poddani doznali wielu strat i cierpień. Wojnę sąsiedzką zakończyła śmierć Stadnickiego w 1610 r. W latach 1618–1628 Łukasz Opaliński wybudował w Leżajsku kościół, później klasztor Ojców Bernardynów, których zakon przeniósł tam w 1608 r. z Przeworska i sownice w Leżajsku uposażył. Przez króla został obdarzony kasztelanią poznańską (1613) oraz urzędem Marszałka Wielkiego Koronnego (1634). Łukasz Opaliński dzierżył starostwo leżajskie

przez 63 lata, aż do swojej śmierci we wrześniu 1654 r. w Ilnikach na Podlasiu w 73 roku życia.

Owdowiała Elżbieta Opalińska z Dąbrowicy Firlejówna – będąca trzecią i ostatnią żoną Łukasza Opalińskiego, po wcześniejszych Annie Pileckiej (†1631) i Zofii z Zurowa Daniłowiczówny (†1642) – mocą dekretu królewskiego z 24 września 1655 r. ustąpiła starostwo leżajskie staroście halickiemu, najstarszemu synowi Stanisława „Rewery” Potockiego – Andrzejowi z Potoka Potockiemu herbu Pila-wa, który dał początek linii łańcuckiej i krzeszowickiej (pod Krakowem). Szybko pisał się po szczeblach urzędniczej kariery koronnej. W 1660 r. był chorążym wielkim litewskim, w 1668 r. wojewodą kijowskim, w 1682 r. zaś wojewodą i kasztelanem krakowskim, w 1684 r. hetmanem polnym koronnym. Zmarł w 1692 r. i został pochowany w ufundowanej przez siebie kolegiacie w Stanisławowie.

Drugi syn Andrzeja Potockiego – Józef Potocki, późniejszy hetman wielki koronny – przejął starostwo leżajskie za ukazem królewskim z 22 kwietnia 1694 r. W 1702 r. sprawował stanowisko wojewody kijowskiego, od 1735 r. urząd hetmana wielkiego koronnego, w 1748 r. zasiadł na kasztelanii krakowskiej, osiągając tym największego zaszczytu dostępnego dla osoby świeckiej przy królu. W czasie wojny północnej był zwolennikiem Stanisława Leszczyńskiego. Zmarł w 1751 r. Starostwo leżajskie trzymał 48 lat. Niewiele uczynił dla Leżajska i starostwa leżajskiego.

Kolejnym starostą leżajskim był Stanisław Potocki – jako syn Józefa Potockiego otrzymał tenutę leżajską za zezwoleniem królewskim 18 października 1732 r., jeszcze za życia ojca. Przed otrzymaniem starostwa był strażnikiem wielkim litewskim (1743), wojewodą poznańskim (1756). Zmarł w 1760 r. Dwaj synowie Stanisława Potockiego byli kolejnymi starostami leżajskimi: Franciszek Ksawery do 1757 r., potem od września 1757 r. do upadku Rzeczypospolitej i rozbioru w 1772 r. Józef Potocki – krajczy koronny od 1767 r. (zmarł w 1802 r.).

W CZASACH POROZBIOROWYCH

Po zajęciu latem 1772 r. przez armię austriacką południowych terenów Rzeczypospolitej po Wisłę, generał Eduard d'Alton wydał zarządzenie o zniesieniu dotychczasowej polskiej administracji – urzędów wojewodów i kasztelanów. Pozostawiono jednak dotychczasowy samorząd w miastach i we wsiach. Opanowane polskie tereny nazwano Galicją, której administracją zajął się nowo ustanowiony gubernator z siedzibą we Lwowie. W 1773 r. nastąpił podział administracyjny

Galicji na sześć cyrkulów, obejmujących w sumie 59 dystryktów jako mniejszych jednostek. Na czele cyrkulu – jako jednostki administracji rządowej – stał starosta (Kreishauptman). Starościom podlegali urzędnicy cyrkulu: komisarz, sekretarz, protokolant, rejestrator, koncypiści, praktykanci kancelaryjni, lekarz, inżynier, kasjer. Zaś na czele dystryktu stał dyrektor z zespołem urzędników; on też nadzorował prace mandatariuszów i justycjariuszów spełniających funkcje władz galicyjskich w „dominiach” („państwach”, czyli zespołach dóbr prywatnych) i w dobrach kameralnych (przejętych królewskimi przez skarb habsburski – kamerę), a także nadzór nad samorządami miast³⁶. Zlikwidowane zostało przedrozbiorowe niegrodowe starostwo leżajskie, którego dobra ziemskie stały się własnością austriackich dóbr kameralnych, jako leżajskie dobra kameralne z nowym już zarządem tychże dóbr.

Przejęte dobra leżajskie przez skarb habsburski obejmowały w 1772 r. miasto Leżajsk i 21 wsi z 14 folwarkami (Siedlanka, Stare Miasto, Wierzawice z folwarkiem, Giedlarowa z folwarkiem, Biedaczów z folwarkiem, Dębno z folwarkiem, Brzoza z folwarkiem, Wola Zarczycka z folwarkiem, Wólka Niedźwiedzka z folwarkiem, Hucisko z folwarkiem, Jelna, Janda Siedlisko, Ruda z folwarkiem, Sarzyna z folwarkiem, Łukowa z folwarkiem, Kuryłówka z folwarkiem, Rzechów, Ożanna, Brzyska Wola z folwarkiem, Wólka Łamana z folwarkiem, Jastrzębiec z folwarkiem) oraz 5 wójtostwami w terenie, stanowiącymi odrębne dzierżawy dóbr kameralnych (wójtostwo w Dębnie z folwarkiem, wójtostwo w Woli Zarczyckiej z folwarkiem, wójtostwo w Jelnej z folwarkiem, wójtostwo tzw. starych wójtów w Brzyskiej Woli z folwarkiem, wójtostwo w Brzyskiej Woli z folwarkiem). Była to duża majątność przynosząca około 100 tys. złp rocznego dochodu na „czysto”; np. w 1765 r., po odtrąceniu wszystkich wydatków bieżących szacowano go na sumę 99 256 złp i 6 gr³⁷.

Dobra kameralne leżajskie zarządzane przez administratorów austriackich poddane zostały wielkim zmianom organizacyjnym i własnościowym. Organizacja habsburskich dóbr kameralnych oraz ich funkcjonowanie wywarło wielki wpływ na całość życia gospodarczo-społecznego mieszkańców miasta i wsi okolicznych³⁸.

³⁶ A. Zielecki, op. cit., s. 233.

³⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Dział XVIII, rkps 59, k. 132–153.

³⁸ Według zapisu w księdze dekretów Urzędu Miasta Leżajskiego z 1791 r. do nazwy miasta dodawano informację o rodzaju własności: „Działo się w Mieście Leżajsk JKM [Jego Królewskiej Mości] Dobrach Kameralnych dnia 21 miesiąca października 1791 Roku”, vide: APP, Akta miasta Leżajskiego, sygn. 13, s. 5–10.

Rozparcelowano większość folwarków, dokonując też sprzedaży niektórych. W latach zaś 1786–1787 założono na obszarze dawnych folwarków kilka kolonii niemieckich: Dornbach w Kuryłówce, Gillershof w Giedlarowej, Königsberg w Woli Zarczyckiej, zaś nieco później Hirschbach w Jelnej – Baranówce, Niemcy w Łukowej³⁹. Nastąpiło częściowe oczynszowanie chłopów w leżajskich dobrach kameralnych. Wydzierżawiono im 1300 morgów z rozparcelowanych folwarków, pozostawiając jedynie 2 folwarki kameralne. Na początku XIX w. założono 2 nowe folwarki na karczunkach leśnych. Gospodarka rolna i leśna uległa dużej degradacji w zarządzie urzędników kameralnych. W 1819 r. nastąpiła likwidacja zarządu kameralnego, a dobra poddano licytacji.

W 1819 r. całe dobra kameralne leżajskie sprzedane zostały w drodze licytacji hrabiemu Wojciechowi Mierowi za kwotę 273 052 złr i 35 koron⁴⁰. Licytacja odbyła się w dwóch turach – wsie Brzoza, Wólka Niedźwiedzka, Wola Zarczycka z Kolonią Königsberg i Hucisko zostały sprzedane 6 października za 64 160 złr (przy kwocie wywoławczej 63 989 złr i 14 koron), natomiast wsie Siedlanka, Stare Miasto z Przychojcem, Wierzawice, Dębno z Majdanem, Giedlarowa z Gillershofem za 95 050 złr. Pozostałą część dóbr leżajskich byłego niegrodowego starostwa sprzedano również W. Mierowi w tym samym 1819 r.⁴¹ Nabywca dóbr leżajskich Wojciech Mier to gorliwy targowiczanie i znany pisarz swoich czasów. Wycofawszy się z życia politycznego w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. osiadł w swoich dobrach rodowych w Galicji. Po nabyciu dóbr leżajskich zaczął budować w Leżajsku w 1819 r. okazały pałac w stylu klasycystycznym w centrum miasta, naprzeciw zamku – dworu byłych królewskich starostów leżajskich i zamieszkał w owym pałacu ze swoją żoną hrabianką austriacką Karoliną Ungnat von Weissenwolff⁴². Liczne jego kontakty literackie, ożywione życie towarzyskie kreowały Leżajsk jego czasów na magnacki ośrodek kultury obok tak znanych wówczas w tej części Galicji Łańcuta, Sieniawy, Przeworska.

Nie miał ręki do spraw gospodarczych. Popadał w długi. Wszedł w porozumienie z hrabią Arturem Potockim z Łańcuta o przekazaniu

³⁹ J. Półcwiartek, *Wsie leżajskie doby pańszczyźnianej...*, s. 215–225.

⁴⁰ K. Czemeryński, *O dobrach koronnych byłej Rzeczypospolitej Polskiej w 2 działach*, Lwów 1870, s. 199.

⁴¹ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CPA-HUL), f. 153, op. 1, t. 821 [Dokumenty dotyczące sprzedaży królewskich i kościelnych majątków], s. 5–22.

⁴² H. Fedirko, J. Fedirko, *Wojciech Mier libertyn, targowiczanie, leżajszczanie*, cz. 2, „Almanach Leżajski” 2011, nr 7, s. 46.

dóbr leżajskich za dożywocie dla siebie i żony, a 13 maja 1831 r. zawarł z A. Potockim kontrakt kupna-sprzedaży dóbr leżajskich na zakup ratalny. Wkrótce nastąpiła niezwykle sytuacja. Błyskawicznie rozszerzająca się latem 1831 r. epidemia cholery spowodowała ucieczkę z Leżajska W. Miera, jednak śmierć dosięgła go w trakcie przejazdu 22 sierpnia tego roku w karczmie koło Kęt. To zadecydowało o przejęciu dóbr leżajskich przez hrabiego A. Potockiego i włączeniu ich w skład Ordynacji Łańcuckiej, co wzmocniło nie tylko pozycję hrabiego w Galicji, ale też samego Łańcuta⁴³. Niebawem, w przeprowadzanych reformach podziału administracyjnego Galicji w 1773 r. Leżajsk z regionem został zepchnięty na bardzo długie lata na pozycję dużej zależności od Łańcuta.

Leżajsk z okolicą znalazł się w dystrykcie Łańcut w obrębie cyrkułu z siedzibą w Pilźnie, któremu podlegały ponadto dystrykty w Przeworsku, Kolbuszowej i Sędziszowie. To rozwiązanie nie okazało się trwałe, bowiem wnet nastąpiły dalsze podziały, które aż do połowy XIX w. nękały społeczność brakiem stabilizacji. Tym kolejnym reorganizacjom przyświecały głównie cele zwiększenia wpływów do kasy państwowej. Już w 1775 r. zredukowano liczbę dystryktów w cyrkułach. W cyrkułe pilzneńskim utworzono tylko 3 rozległe dystrykty z siedzibami w Leżajsku, Tarnowie i Krośnie. Było to wyraźne podniesienie znaczenia Leżajska, który stanowił wówczas mocny ośrodek gospodarczy i organizacyjny po przejętej królewskiej.

Ta ważna i prestiżowa pozycja Leżajska jako siedziby dystryktu utrzymała się jedynie 7 lat. W 1782 r. nastąpiła ponowna zmiana. Zlikwidowano wówczas dystrykty, a dotychczasowe wielkie cyrkuły (było ich 6) podzielono na 18 mniejszych, zajmujących mniejsze obszary. Nowo utworzony cyrkuł w Rzeszowie objął Leżajsk z regionem. Ten stan utrzymał się wyjątkowo długo, bo aż przez 73 lata.

W 1855 r. utworzono w całej Galicji 178 powiatów, a wśród nich powiat leżajski na czele ze starostą powiatowym. To właśnie odtąd utożsamiano powiat ze starostwem. W dziejach Leżajska zdarzyło się po raz pierwszy, że stał się siedzibą powiatu. Zajmował powierzchnię 7,2 mil kwadratowych, z 33 osadami – miejscowościami (w tym 31 gminami katastralnymi), w których zamieszkiwało 31 890 osób⁴⁴. Objął swym zasięgiem była królewską leżajską (potem leżajskie dobra kameralne) oraz dominium (majątność) grodziską (Grodzisko Dolne, Grodzisko Górne, Grodzisko Miasteczko, Wólka Grodziska, Gwizdów, Laszczyny, Opalenisko, Cho-

⁴³ Ibidem, s. 53–54.

⁴⁴ A. Zielecki, op. cit., s. 253.

daczów). Utworzony powiat leżajski zespolił mocno oba człony (leżajski i grodziski), które w przyszłości wykazały z sobą trwałą łączność w kolejnych reformach systemu administracji państwowej oraz w administracji sądownictwa.

Powołanie w Galicji starostwa powiatowego w Leżajsku było wielkim wydarzeniem, zapowiadało bowiem lokalny rozwój gospodarczo-społeczny i bliskość ludności okolicznych wsi, zwłaszcza na Zasaniu, do władz powiatu.

Pierwszym starostą powiatowym w Leżajsku został mianowany Gottlieb Rit, komisarzem zaś Józef Hersztrakiewicz, adiunktem Albin Bielecki, aktuariuszem Cyprian Dziegielewski, kancelistami natomiast Wojciech Kuszycki, Karol Sozański i Aleksander Wanicki. Wydziałem skarbowym kierował Jan Janowicz⁴⁵. W tym składzie osobowym funkcjonowało powiatowe starostwo leżajskie do 1863 r. W 1864 r. starostą został Teodor Blaschek, adiunktem Cyprian Tarczyński, aktuariuszem Jan Mączyński. Inni urzędnicy pozostali jak w latach 1855–1863. W dziale skarbowym starostwa kontrolerem został Antoni Luckshandel, oficjalistą Franciszek Serafin, asystentem skarbowym Antoni Małkowicz, notariuszem Hipolit Lewicki.

W 1867 r. zlikwidowano cyrkule i dotychczasowe małe powiaty, których było 178, a w ich miejsce utworzono 74 duże powiaty polityczne. Powstały wówczas duży powiat z siedzibą w Łańcucie (w tym czasie było to mniejsze miasto od Leżajski), wchłoniął dotychczasowy powiat leżajski. Tak więc już po 12 latach istnienia samodzielnego starostwa powiatowego w Leżajsku nastąpiła jego likwidacja. W tej sytuacji rozwiały się nadzieje o rozwoju miasta i jego regionu wiejskiego w oparciu o własny powiat. Nowe powiaty polityczne obejmowały nie tylko większe obszary, ale uzyskały też odmienne kompetencje – oddzielone funkcje uchwałodawcze od wykonawczych (administracyjnych i sądowych). Ustawodawstwo w powiecie podejmowały rady powiatowe pochodzące z wyboru, natomiast administrację w powiecie przejęły urzędy powiatowe. Sądownictwem zajęły się lokalnie sądy powiatowe, wyznaczone na terenie powiatu łańcuckiego w Łańcucie, Przeworsku i od 1869 r. w Leżajsku i Przeworsku. Podlegały one sądowi obwodowemu w Rzeszowie, dla którego nadrzędny był Sąd Krajowy w Krakowie. W zakresie dochodów państwowych działało 17 okręgowych urzędów skarbowych dla całej Galicji. Dla Leżajski był to okręg skarbowy w Jarosławiu.

Zmiana stanowiła degradację Leżajski i boleśnie ją odczuwano. Wschodnie tereny powiatu łańcuckiego były traktowane

⁴⁵ Ibidem.

w Łańcucie po macoszemu. Wprawdzie tworzone były potem urzędy państwowe w Leżajsku, które podnosiły nieco znaczenie miasta w regionie, były to jednak jednostki podległe w większości Łańcutowi. Usprawniały one jednak w dużym stopniu system administracji państwowej i samorządowej w regionie leżajskim. Zwiększały przy tym grono miejscowej inteligencji urzędniczej, tworzącej w konsekwencji ważną grupę obywateli miasta, świadczącą o wzroście samorządności lokalnej. Głównie z tej grupy urzędniczej wywodziła się starszyzna w radzie miejskiej.

W 1869 r. powołany został w Leżajsku sąd powiatowy. Obejmował 33 miejscowości oraz 13 obszarów dworskich (46 609 ha). Od 1888 r. orzekał również w sprawach karnych. Przed wybuchem pierwszej wojny światowej zatrudnionych w nim było 7 sędziów i 7 urzędników oraz 5 pracowników obsługi. Liczba spraw w początkowym okresie jego działalności była dość wysoka (w 1874 r. było ich 3421), zaś w 1914 r. rozpatrzono ich łącznie 47 695⁴⁶.

Władze lokalne inicjowały lokalizowanie w Leżajsku filii (delegatur) szczebla powiatowego. W rezultacie takich zabiegów ustanowiono urząd podatkowy (1886), w którym w 1912 r. zorganizowano dodatkową instytucję – Urząd Straży Skarbowej Dyrekcji Skarbu w Leżajsku. Urzędy skarbowe i straże skarbowe były niezależne od władz powiatowych.

Nadzór straży skarbowej z siedzibą w Leżajsku miał swoje oddziały w Brzyskiej Woli, Jastrzębcu, w Leżajsku i w Sarzynie. Całością kierował Władysław Jarosiewicz – komendant straży skarbowej pierwszej klasy. Kolejne nadzory straży skarbowych na granicy z Królestwem Polskim były zlokalizowane w Nisku i prowadziły oddziały w Domostawie, Golcach, Koziarni, Kurzynie Wielkiej, Mostkach, Nisku, Ulanowie, kierował nimi Mikołaj Wende – starszy komendant straży skarbowej drugiej klasy. Nadzory straży skarbowej ze swoimi oddziałami były umiejscowione także w Radomyślu nad Sanem, Rozwadowie i Tarnobrzegu⁴⁷.

W 1909 r. powołano w Leżajsku stanowisko geodezyjne i kierownika referatu melioracji Sanu, w tym też roku komisję poboru rekrutów, które wzmacniały gospodarczo i społecznie miasto i jego zaplecze wiejskie. Działalność ta umacniała dążenia do uzyskania względnej niezależności od Łańcuta.

⁴⁶ Ibidem, s. 257–259.

⁴⁷ *Szematyzm galicyjskich władz i urzędów skarbowych na rok 1914*, Lwów 1914, s. 88, 103, 107–108.

WALKA O PRZYWRÓCENIE POWIATU LEŻAJSKIEGO

Wkrótce po ukonstytuowaniu się w Leżajsku wiosną 1867 r. Rady Miasta i wyłonionego przez nią Zarządu Miejskiego rozpoczęto batalię o utworzenie powiatu⁴⁸. Kwerenda archiwalna dotycząca owych starań przeprowadzona w Archiwum Państwowym w Przemyślu⁴⁹, ponadto kwerenda ówczesnej prasy galicyjskiej, głównie prasy politycznego ruchu ludowego, wniosły istotne informacje o podejmowanych krokach, dyskusjach i ich efektach.

Pierwsze zapisy dotyczące tych działań odnajdujemy w księgach protokołów w 1876 r. To właśnie wówczas (23 XII) nadano Honorowe Obywatelstwo Miasta Leżajska ordynatowi łańcuckiemu hrabiemu Alfredowi Potockiemu (namiestnikowi Galicji w latach 1875–1883). Przyznanie tego wyróżnienia miało szczególne znaczenie, ponieważ w rewanżu oczekiwano poparcia dla utworzenia w Leżajsku starostwa. Do przygotowania dyplomu i zorganizowania jego wręczenia A. Potockiemu upoważniono 23 grudnia 1876 r. ks. Bolesława Wodyńskiego i Mariana Wodzińskiego⁵⁰. Przyjazd delegacji z dyplomem do Lwowa miał bardzo uroczysty charakter i od tego wydarzenia zaczęły się starania władz miasta o względy tak wysokiej rangi dostojnika w Galicji, a równocześnie ordynata łańcuckiego mającego wielkie dobra ziemskie w okolicy Leżajska i szereg własności tabularnej w samym mieście Leżajsku.

Niebawem, bo już 30 grudnia 1878 r. Rada Miejska w Leżajsku podjęła następujące kroki:

[...] dla poparcia starań uchwaliła zarządzić agitację przez radnych miasta i gmin i upoważniła w tym celu do poczynienia wydatków do sumy 15 złr. Uchwalono z powodu wniosku przesłać adres Hrabiemu Ekscelencji JW. Hr. Potockiemu życzenia. Uchwalono w sprawie starostwa na koszt miasta wysłać deputacją do W. Ekscelencji Hr. Namiestnika w składzie burmistrza Jana Zawilskiego i radnego Józefa Szeligi⁵¹.

Nie jest znany przebieg działań we Lwowie przybyłej tam delegacji, ani treść złożonej wówczas petycji na piśmie. Oczekując na pozytyw-

⁴⁸ Rada Miasta składała się z trzydziestu radnych, a jej kadencja trwała 3 lata.

⁴⁹ APP, Akta miasta Leżajska, sygn. 1 [Księga uchwał z posiedzeń Rady Miejskiej (1 V 1866 – 4 VI 1878), sygn. 2–8 [Księgi uchwał z posiedzeń Rady Miejskiej obejmujące lata 1870, 1878–1899, 1890–1896, 1897–1901, 1891–1906, 1906–1907, 1910–1914].

⁵⁰ Tego dnia na posiedzeniu Rady Miasta została przyjęta „Uchwała obywatelstwo honorowe dla JEXcelencji Alfreda Potockiego C.K. Namiestnika Galicji i upoważniła Komisję częścią z zwierzchności miasta Radnego ks. Bolesława Wodyńskiego i Sekretarza Mariana Wodzińskiego do wygotowania dyplomu i jego wręczenia – uchwalić wynikłe koszta podróży z kasy miejskiej nad budżet”, ibidem, sygn. 1, s. 139.

⁵¹ Ibidem, sygn. 3, s. 3.

ne jej rozpatrzenie, przyjęto tymczasem sposoby postępowania dla pozyskania przychylności u członków rodziny cesarskiej oraz innych wpływowych osób. W związku z zapowiadany przejazdem arcyksięcia Karola Fryderyka Habsburga po północnej części Galicji, Rada Miasta podjęła 17 października 1879 r. uchwałę o podjęciu arcyksięcia, gdyby odwiedził Leżajsk⁵². Wkrótce planowano wykorzystać także przyjazd ze Lwowa do Łańcuta Alfreda Potockiego, zapisując działanie to w formie uchwały (18 V 1881 r.). Scenariusz przewidywał wysłanie do namiestnika delegacji składającej się z burmistrza Jana Zawilskiego i asesora Jana Kiszakiewicza z petycją Rady Miasta⁵³.

Analogiczny sposób zdobywania przychylności odnajdujemy w 1897 r., wówczas w leżajskiej radzie zdecydowano o nadaniu honorowego obywatelstwa Kazimierzowi Badeniemu – premierowi monarchii austro-węgierskiej w latach 1895–1897 (wcześniej namiestnikowi Galicji 1882–1895). Ten wpływowy polityk galicyjski miał możliwość tworzenia dobrej atmosfery dla ambitnych starań. Wysłana do niego delegacja z uroczystym dyplomem została mile przyjęta, a premier zapewnił, że powiat łańcucki zostanie podzielony, a Leżajsk otrzyma wówczas odrębne starostwo powiatowe⁵⁴.

W tych dążeniach nie pominięto władz cesarskich w Radzie Państwa w Wiedniu. W urzędzie tym rozpatrywano 15 grudnia 1896 r. petycję od władz Leżajska i 34 gmin o utworzenie starostwa powiatowego w Leżajsku⁵⁵. Do Wiednia przybyła też potem deputacja z Leżajska (nie znamy jej składu) i została przyjęta na audyencji u premiera Austrii Franza von Thuna, mimo wcześniejszej niekorzystnej dla Leżajska opinii Namiestnictwa galicyjskiego, przychylającego się do utworzenia powiatu w Przeworsku. Wizyta na tak wysokim szczeblu hierarchii politycznej Austrii także nie odniosła oczekiwanego skutku⁵⁶.

Do ubiegania się o powiat leżajski przyłączyły się władze kierujące ruchem ludowym, który zrodził się pod koniec XIX w. Aktywizacja społeczna i polityczna chłopów w wyborach parlamentarnych do Sejmu Krajowego we Lwowie i wiedeńskiej Rady Państwa wyraźnie podziałała w kierunku usprawnienia podziałów administracji państwowej szczebla powiatowego oraz samorządności lokalnej. Gmina wiejska stawała się dla dużej części mieszkańców wsi szkołą wychowania obywatelskiego chłopów. Inteligencja pochodzenia wiejskiego

⁵² Ibidem, s. 16.

⁵³ Ibidem, s. 33.

⁵⁴ A. Zielecki, op. cit., s. 327.

⁵⁵ „Kurier Lwowski” 1896, nr 349 (z 16 grudnia), s. 5.

⁵⁶ Ibidem, 1899, nr 121 (z 2 maja), s. 2.

włączyła się aktywnie w proces „przebudzenia wsi”. Przygotowywany przez władze Galicji projekt podziału wielkiego obszaru powiatu łańcuckiego wsparty został przez wielu działaczy ludowych.

Już w połowie lat dziewięćdziesiątych XIX w. kwestia podziału powiatu łańcuckiego była publicznie dyskutowana, spekulowano czy powstanie długo oczekiwany powiat leżajski, czy też utworzy się tylko przeworski. Echa tych rozważań oraz podejmowanych działań znajdziemy w korespondencji do ówczesnego periodyku ludowego, przesłanej przez członka rady powiatowej w Łańcucie Andrzeja Czerwonkę – mieszkańca Grodziska Dolnego, związanego z Leżajskiem – 16 kwietnia 1899 r.:

Już od trzech lat doszło do mej wiadomości, iż w powiecie łańcuckim ma być utworzone drugie c.k. starostwo, co jest rzeczą słuszną na taką wielką liczbę ludności, a tym bardziej na daleką odległość gmin leżących w okręgu Sądu Powiatowego Leżajsk. Dowiedziałem się wprawdzie od pewnej zaufanej osoby, że o to starostwo [stara] się miasto Przeworsk, co zauważyłem za nie stosowne, żeby tam powstało starostwo, gdzie jest bliskie oddalenie od Starostwa Łańcut, jak i Jarosław, i to na drodze gościńcowej i kolejowej. Przeto zaraz wysłałem petycję na ręce śp. hrabiego Hompescha byłego posła do Rady Państwa, że z pewnością starostwo otrzyma siedzibę w mieście Leżajsku⁵⁷. A równocześnie zawiadomiłem okoliczne gminy C.K. Sądu Powiatowego w Leżajsku, aby się starały wspólnie petycjami o starostwo w Leżajsku. I wystosowaliśmy dwie petycje w dwóch rokach, na cośmy otrzymali przyrzeczenie, czym się dziś wykazać możemy, że Jego Ekscelencja Hr. Badeni były Namiestnik, stanowczo nas pismami zawiadomił, że gdy przyjdzie do kreowania c.k. starostwa w powiecie łańcuckim, to nie w Przeworsku ani w Sieniawie, jak konkurencja była, ale z pewnością w Leżajsku. I cóż się dziś dzieje? W tym roku doszło do wiadomości miasta Leżajska, że się stało przeciwnie, że ma być w Przeworsku starostwo utworzone. Zabolalo to bardzo okoliczne gminy Sądu Powiatowego w Leżajsku, jako też i miasto Leżajsk czulo się być pokrzywdzonym takim założeniem, że przyrzeczenia byłego Namiestnika jako też i byłego posła do Rady Państwa śp. hr. Hompescha na niczym spełznąć mają.

A więc w roku 1899 zebrała się deputacja z miasta Leżajska i udała się do Namiestnictwa z prośbą, aby otrzymać to co się nam słusznie należy i cośmy mieli już przyrzeczone. A cóż się dzieje? Deputacja otrzymała odpisaną odpowiedź, że nie w Leżajsku, ale w Przeworsku c.k. starostwo utworzone będzie, że względy za tym przemawiają, że jest wielka cukrownia i inne rzeczy przemawiają. Przeto zwracam uwagę czy starostwo ma być dla cukrowni, czy też dla dobra ogółu?

Na 50 kilometrach leży: Starostwo Rzeszów, Łańcut i Jarosław, a teraz pomiędzy Łańcutem a Jarosławiem ma jeszcze powstać czwarte starostwo

⁵⁷ Hrabia Ferdynand Hompesch właściciel dóbr miasta Rudnik nad Sanem, sprzymierzeniec Leżajska w zabiegach o powiat, obrońca okolicznych chłopów w parlamencie po represjach nałożonych na nich w rezultacie ustawy drogowej z 1886 r., był posłem z Okręgu Rzeszów – Łańcut – Nisko. Jego płomienną mowę w Sejmie Krajowym we Lwowie 25 IV 1888 r. w obronie chłopów powiatu Łańcut opublikował „Kurier Rzeszowski” 1888, nr 19 (z 6 maja).

w Przeworsku! Pytanie: dla kogo? Zaś na pasie od Łańcuta do Brzyskiej Woli, Jastrzębca, Kuryłówki, Tarnawca, Rzuchowa i wielu okolicznych gmin liczy się przeszło 50 kilometrów, i to ani gościńca, i to za Sanem, gdzie potrzebują na dwa dni do starostwa jechać, aby sprawy załatwić lub na przeznaczony termin się stawić! Jeżeli się kto chce przekonać, czy to nie jest słusznie, aby starostwo kreowano w Leżajsku, a nie w Przeworsku! Wielka by się krzywda stała i wielka niesprawiedliwość by była wyrządzona, gdyby się przeciwnie stało, nie tak jak ludność żąda, jak wszelkie okoliczności przemawiają: a zarazem byłoby to wielką hańbą, gdyby żądania kilku szlachciców były zaspokojone, a słuszność i sprawiedliwość do kosza była rzucona! Nie dosyć, że w okolicy Przeworska posiadają drogi szutrowe na każdym punkcie, na co powiat zaciągnął kilkadziesiąt tysięcy długu, na co trzeba kilka lat się wypłacać całemu powiatowi – zaś do gmin Grodziska Dolnego, Górnego i Miasteczka, gdzie już lat kilka wołamy i prosimy Wydział Powiatowy, aby nam chociaż jedną drogę szutrową zrobili, a to do Żołyni, gdzie już jest gościniec od Łańcuta, to ledwie za dwa lata zrobiono nam 2 1/2 kilometra, a na rok bieżący uchwalono tylko 2 tysiące, gdzie jeszcze jest przestrzeń 9 kilometrów, a więc i za lat dziesięć nie będziemy mieć drogi! A gdy się upominamy, to mamy odpowiedź, że nie ma funduszów, a na drogi w stronie Przeworska były fundusze!

Było w roku 1897 przeszło 60 tysięcy, a dlatego że im się podobało w jednej stronie budować, to cały powiat ma być opuszczony! Gminy Grodziskie leżą w zapomnieniu, jesteście już Syberią, że w czasie mokrej jesieni lub kiedy śniegi giną, podczas deszczów, to tygodniami jesteście zamknięci, że nie można ani lekarza do chorego dowieźć i wiele ludzi bez czasu musi umierać, bo się do żadnego miasta dostać nie można.

Przeto błagamy Wysoki Rząd, aby raz miał wzgląd nad nami zaniedbanymi i raz nam sprawiedliwość wymierzył, przynajmniej nie odmawiał nam tego co się nam słusznie należy. Gdy zaś nastąpi kreowanie Starostwa, abyśmy go w Leżajsku otrzymali, albowiem sam okręg Sądu Powiatowego liczy do 50 tysięcy ludności.

Polecając się łaskawej pamięci Szanownej Redakcji i proszę o umieszczenie mojego pisma w naszej gazecie, a zarazem prosimy o pomoc i radę i poparcie tej sprawy ze strony Redakcji (szkoda, żeście podczas Sejmu nie donieśli o tym. Sprawa jest słuszną i niech gminy wyślą deputacje do Pana Namiestnika. Redakcja)⁵⁸.

Andrzej Czerwonka, autor cytowanego listu, jest przez badaczy początków ruchu ludowego wymieniany jako członek Związku Stronnictwa Chłopskiego, powstałego w 1893 r. w Nowym Sączu, założonego przez braci Jana i Stanisława Potoczaków, którzy w okolicy Łańcuta znaleźli wielu zwolenników grupujących się tu wokół posła Bolesława Żardeckiego. Wymienia się kilkusobową grupę z Grodziska (Andrzej Czerwonka, Jan Majkut, Jan Baran, Marcin Śmiałek – to wybitni ówcześni działacze tego ugrupowania)⁵⁹. Nie był osobą wy-

⁵⁸ „Związek Chłopski” 1899, nr 15 (z 21 maja), s. 120–121.

⁵⁹ I. Wojnar, *Z dziejów ruchu ludowego w powiecie łańcuckim w latach 1861–1914* [w:] *Szkice z dziejów Łańcuta i okolic*, pod red. I. Sapetowej, Rzeszów 1987, s. 36–49;

kształconą, ale obracał się w Grodzisku w grupie chłopskich inteligentów, jako że pełnił wówczas z wyboru funkcję członka Rady Powiatowej w Łańcucie, i był uważany za najbardziej wpływowego działacza Związku Stronnictwa Chłopskiego.

List ten był prawdopodobnie dobrze w Galicji znany, bo szeregi wypowiedzi późniejszych w innych periodykach nawiązywało do argumentacji A. Czerwonki. Opisany w cytowanym liście stan ówczesnych dróg i zwrócenie uwagi na odległość do miasta powiatowego z dalekich wsi Zasania – to główne przesłanki w batalii o własny powiat w Leżajsku. Czym były drogi dla ruchu kołowego dla lokalnej społeczności świadczy ich stan ukazany w badaniach nad dziejami Leżajska i regionu. Niemal do początków XX w. były w regionie tylko jedynie drogi gruntowe, nieumocowane kamieniem, w związku z tym słabo przejezdne po deszczach i w okresach odwilży. Ówczesne wozy transportowe i zaprzęgi konne lub wołowe dodatkowo utrudniały przejazdy⁶⁰. Nawet trakt główny prowadzący od Jarosławia przez Tryńczę do Leżajska i dalej na północ do Rudnika był drogą gruntową. Droga ta uzyskała nawierzchnię twardą, kamienistą dopiero na początku XX w.

Dalszy rozwój sytuacji związanej z powiatem leżańskim analizował będę z powoływaniem się na różne zapisy w ówczesnej prasie ludowej, które są ważnym źródłem dla poznania ówczesnego rozumowania i stosowanej argumentacji uczestniczących w tych przedsięwzięciach osób.

W „Wieńcu Polskim” w 1899 r. został opublikowany anonimowy krótki artykuł pt. *Starostwo w Przeworsku*, nakreślający sytuację bytową wiosek wokół Leżajska, widzianą z pozycji żyjących tam mieszkańców, i wskazywał sposób na rozwiązanie ich problemów. W nim opowiedziano się wyraziście za koniecznością utworzenia powiatu leżańskiego, uzasadniając stanowisko nadmierną od powiatowego Łańcuta odległością Leżajska i wsi obok niego położonych, zaś krytycznie odniesiono się do koncepcji usytuowania starostwa

J.S. Hospod, *Chłopski adwokat. Biografia Józefa Alojzego Hospoda 1861–1935*, Rzeszów 2013, s. 84.

⁶⁰ Prawie do końca XIX w. posługiwali się chłopcy wozami z osiami drewnianymi do kół, a koła były zwykle „bose” bez obręczy. Oto w rozliczeniach dworskich mieszkańców wsi Sarzyna z 1845 r. skarżył się Jan Koprek, że woził 300 sztuk cegły cegłę ze Starego Miasta do Jelnej, za co powinien mieć zaliczone półtora dnia. Odległość zaś między obu wsiami siecią ówczesnych dróg to raptem około 8–10 kilometrów. Świadczy to o niezwykle uciążliwych w transporcie kołowym i słabych możliwościach tonażu przewożonego materiału. Vide: J. Półcwiartek, *Z dziejów wsi Sarzyna i parafii sarzyńskiej* [w:] *400 lat parafii...*, s. 77.

w Przeworsku. Nakreślono nawet odrębny szkic rozmieszczenia owych wsi wokół Leżajska:

Błąka się po gazetach wiadomość, że od 1 października br. ma powstać nowe starostwo w Przeworsku. Starostwo to, czyli jak Ślązacy mówią hetmaństwo, ma powstać z podziału starostwa łańcuckiego na dwie połowy. Gdyby ta wiadomość sprawdzić się miała, byłoby to nowym namacalnym dowodem, że wszystko co się w Galicji robi, robi się dla pożytku i przyjemności panów „hrabiów i książąt”, choćby z największym obciążeniem ludności. Załączone punkty [szkicu] wskazują miejscowości: Rzeszów, Łańcut, Przeworsk, Leżajsk, Sarzynę, Brzyskowolę i Jastrzębiec. W Rzeszowie, Łańcucie już istnieją starostwa. Łańcuckie starostwo ciągnie się ku północy aż do granicy rosyjskiej, a ostatnie wioski jak Brzyskowola i Jastrzębiec oddalone są od Łańcuta przeszło 60 kilometrów. To samo leżące na północny zachód Sarzyna.

Jeśli chodzi o dobro i wygodę ludności to powiat Łańcut należałoby podzielić nie na wzdłuż, od południa ku północy, lecz w poprzek, to jest od zachodu na wschód, naturalną np. granicą, którą tworzy przepływający w tym kierunku Wisłok, a siedzibą nowego starostwa uczynić miasteczko Leżajsk, leżące niemal w środku północnej części dzisiejszego powiatu łańcuckiego. Tak mówi rozsądek, geografia czyli ziemiopis i sprawiedliwość oparta choćby na tej zasadzie, że tabakiera dla nosa, a nie nos dla tabakiery. Wszystkie te jednak powody w Galicji nie mają wagi, bo w niej wszechwładną jest jeszcze zasada, że hrabiowie i książęta wraz z szlachcicami ze dworów są narodem, a lud pracujący ich podnóżkiem. Ponieważ więc w Przeworsku znajduje się rezydencja księcia Lubomirskiego, więc książę musi mieć osobne dla siebie starostwo. Ludzie zaś od granicy rosyjskiej niech tak samo, jak dotychczas ciągną 60 kilometrów do starostwa. Ciekawiśmy czy hr. Piniński, który po dłuższej słabości i niebytności wraca podobno do Lwowa, rzeczywiście zabierze się do ustanowienia starostwa w Przeworsku, co by zadawało kłopot wszystkim zapewnieniom, że w Galicji zmienił się system rządzenia⁶¹.

Wbrew głosom opowiadającym się za powiatem, którego utworzenie poprawiłoby byt tamtejszej społeczności, i staraniom Rady Miasta Leżajska w różnych kręgach polityków Galicji i Austrii, nowe starostwo utworzono jednak w Przeworsku⁶².

Powołany do istnienia powiat przeworski nie spotkał się z aprobatą szerokiej opinii publicznej w Galicji. Decyzję o jego utworzeniu odnotowano z ironią w poczytnym i wpływowym społecznie „Kurierze Lwowskim”, komentując to wydarzenie jako pretekst do obdarowania stanowiskami państwowymi wpływowe osoby z arystokracji:

Najmniej hrabią być trzeba, aby w Przeworsku, nowej siedzibie starostwa, ze względów terytorialnych zupełnie zbytecznego, zająć poważniejsze stanowisko. Tak by przynajmniej wnioskować należało z zapowiedzi, że upatrzonym z góry starostą w tym mieście ma być hr. Morsztyn, zważywszy, że właścicielem obszaru dworskiego jest książę Lubomirski, a proboszczem hr. dr Komorowski.

⁶¹ „Wieniec Polski” 1899, nr 17, s. 259–260.

⁶² „Zew Chłopski” 1899, nr 23 (z 11 sierpnia), s. 187.

Jeśli w Przeworsku, co nie jest przecież pod słońcem galicyjskim niemożliwe, utworzone będzie biskupstwo, nowa dyrekcja skarbu, sąd obwodowy (jeśli już nie wyższy krajowy), delegatura Namiestnictwa, uniwersytet, politechnika itp., to gotowo w kraju braknąć hrabiów i książąt na obsadzenie ważniejszych posad urzędowych⁶³.

Mimo decyzji o powołaniu powiatu w Przeworsku, trwała nadal walka o powiat w Leżajsku, podjęta również w Sejmie Krajowym, bo odwołano się od krzywdzącej decyzji, wnosząc tam petycję. Poparł ją 10 kwietnia 1900 r. poseł ludowy z Łańcuta Bolesław Żardecki⁶⁴. Jednak i tym razem oczekiwania zostały zawiedzione.

W Leżajsku, mimo to nie złożono broni. Po chwilowym odrętwieniu podjęto starania od nowa. Z początkiem XX w. pojawiły się nowe argumenty, a ich popularyzację wspomagali działacze ruchu ludowego, podsycając przy tym nastroje społeczne przeciw możnowładcom w Przeworsku i w Łańcucie.

W 1908 r. poseł z Łańcuta do Sejmu Krajowego dla Galicji we Lwowie Bolesław Żardecki, podczas sesji w dniach 22–29 września złożył wniosek o utworzenie powiatu w Leżajsku. Ponadto wcześniej jeszcze – bo 15 września – postulował on w Wydziale Krajowym utworzenie starostwa powiatowego w Leżajsku⁶⁵.

Na początku XX w. wprowadzono wielkie zmiany komunikacyjne w północnej części Galicji (kolejowe i drogowe) korzystne dla Leżajska. Ułatwiły one skutecznie połączenie na południu z Przeworskiem i na północy z Rudnikiem⁶⁶. Odżyła w opinii publicznej niestosowność utrzymywania przynależności administracyjnej z Łańcutem. Radykalizujący się ruch ludowy, narastający też ruch narodowy i niepodległościowy w Leżajsku i okolicy (Drużyny Bartosze: 1910 r. – w Krzemienicy, 1912 r. – Budy Łańcuckie, 1913 r. – Grodzisko Dolne, Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Łańcucie 1903 r., „Sokół” w Leżajsku 1903 r., Polska Drużyna Strzelecka w Leżajsku 1913 r.) wzmacniał aspiracje społeczne także w kwestii utworzenia powiatu łańcuckiego.

Podważano celowość dalszej przynależności Leżajska z okolicą do powiatu łańcuckiego – tak odległego i niedbającego o interesy Leżajska. Wysuwano nawet pogląd, czy nie lepiej byłoby należeć

⁶³ „Kurier Lwowski” 1899, nr 242 (z 1 września), s. 4.

⁶⁴ Ibidem, 1900, nr 101 (z 11 kwietnia), s. 1.

⁶⁵ „Przyjaciół Ludu” 1908, nr 40, s. 7.

⁶⁶ W 1900 r. oddano do użytku torę kolejową Przeworsk – Rozwadów przez Leżajsk, wkrótce też ważny trakt kołowy, drogę „bitą” kamieniem od Przeworska przez Tryńczę do Leżajska, a następnie dalej na północ do Rudnika. Ten późniejszy odcinek od Leżajska przez Sarzynę budowano od 1890 r. Dojazdy do Przeworska okazały się krótsze i łatwiejsze od tych przez Żołyńkę w kierunku Łańcuta jako miasta powiatowego.

do Przeworska. W 1910 r. ten projektowany nowy podział administracyjny skomentowano w czasopiśmie ludowym w długiej korespondencji pt. *Podział Rady Powiatowej w Łańcucie*, którą podpisał „Ludowiec”:

W ostatniej chwili doszło do naszej świadomości, że podczas obecnej sesji Sejmowej ma być przedłożony przez Wydział Krajowy projekt ustawy na rozdział dotychczasowego autonomicznego powiatu łańcuckiego oraz funkcjonującego już od paru lat powiatu przeworskiego: wiadomość ta nie może dziwić tego, który zna dobrze stosunki przeworskie, gdzie wygórowane ambicje poszczególnych jednostek starają się obalamować naszego brata, ażeby w ten sposób ubić przede wszystkim swój interes, a następnie zawładnąć władzę w powiecie. A mianowicie obecny polityczny powiat przeworski z księciem Andrzejem Lubomirskim na czele chce się koniecznie oddzielić od dotychczasowego [politycznego] powiatu łańcuckiego⁶⁷.

Zwołany w tej sprawie wiec przez ludowców w sali „Sokoła” w Przeworsku w lutym 1910 r. powołał komitet do sprawy rozdziału powiatu. Na wiecu było około tysiąc osób. Poddano surowej krytyce poczynania księcia A. Lubomirskiego, oceniając, że zaniedbał powiat przeworski: „A jeszcze bardziej wyrażamy ubolewanie Ekscelencji Bobrzyńskiemu i Badeniemu, którzy wpływom Księcia Pana dają się powodować” – zakończono w konkluzji. W tym czasie, gdy ludowcy z powiatu przeworskiego obrali bardzo mocny kurs przeciw miejscowemu właścicielowi ziemskiemu – księciu A. Lubomirskiemu – ludowcy z powiatu łańcuckiego żądali zmiany podziału administracyjnego powiatów Łańcuta i Przeworska na korzyść Leżajska. W prasie można było przeczytać o tej sprawie:

ludowcy łańcuccy organizują akcję petycyjną do Sejmu o zmianę terytorium powiatu przeworskiego w ten sposób, aby ono objęło także wszystkie gminy położone na północ od Wisłoka wzdłuż linii kolejowej Przeworsk – Nisko, a to Jastrzębiec, Brzyską Wolę, Wólkę Łamaną, Kuryłówkę, Tarnawiec, Dornbach, Ożannę, Rzuchów, Porębę, Sarzynę, Łukowę, Rudę, Jelnę, Przychojec, Stare Miasto, Malenisko, Podklasztor, Siedlanke, Podzwierzyniec, Miasto Leżajsk, Podolszyny, Wierzawice, Grodzisko Miasteczko, Grodzisko Górne i Dolne, Wólkę Grodziską, Zmysłówkę, Opaleniska, Laszczyny i Chodaczów [oraz Dębno] – albowiem mieszkańcy tych gmin muszą jeździć [koleją] do Starostwa w Łańcucie przez całe starostwo i miasto Przeworsk⁶⁸.

Postulowano tam również, by pozostałe gminy ze starostwa przeworskiego włączyć do powiatu łańcuckiego, bo są położone bliżej Łańcuta niż Przeworska.

Propozycja zmiany obszarów powiatu łańcuckiego i przeworskiego miała doprowadzić do wyłączenia się Leżajska z okolicą spod kurateli Łańcuta i wejścia w powiat przeworski. Nie wydaje się, iż po-

⁶⁷ „Przyjaciół Ludu” 1910, nr 4, s. 4.

⁶⁸ Ibidem, nr 41.

gład taki był reprezentowany w regionie leżajskim, bo brak jest potwierdzenia na to w innych dokumentach tego czasu. Długoletnim natomiast dążeniem było oderwanie się od Łańcuta i utworzenie własnego powiatu z siedzibą w Leżajsku. Czasy drugiej połowy XIX w. i początki XX w. (aż do wybuchu I wojny światowej) dostarczają dalszych racji dla uporczywej i wieloletniej batalii władz samorządowych Leżajska i działaczy ruchu ludowego w tym kierunku.

Szczególną rolę w tych staraniach, odnotowanych od połowy lat siedemdziesiątych XIX w., odgrywali kolejni burmistrzowie. W tym okresie tę funkcję w Leżajsku pełnili: Jan Kiszakiewicz (1871–1873), Edward Acht (1873–1876), Jan Zawilski (1876–1898), Bronisław Nowiński (1898–1916), Stanisław Niemczycki (1916–1918) i Stanisław Wodziński od listopada 1918 r.⁶⁹

W latach pierwszej wojny światowej propowiatowe czynności odłożono na lepsze czasy, które nadeszły już w początkowym okresie tworzenia się państwowości polskiej w wyniku rozpadu Austro-Węgier jesienią 1918 r. Na zwołanym 2 listopada posiedzeniu Rady Miejskiej przyjęto proklamowanie niepodległości Polski przez Radę Regencyjną i podporządkowanie się jej. Z kolei 6 listopada postanowiono powołać w Leżajsku Milicję Obywatelską imienia Tadeusza Kościuszki i utworzyć dla obszaru Sądu Okręgowego w Leżajsku Ekspozyturę Okręgową Rady Narodowej w Leżajsku, będącą organem wykonawczym i zarządzającym tego terenu w obrębie istniejącego powiatu łańcuckiego. A gdy Józef Jachimowicz – komisarz mianowany przez Polską Komisję Likwidacyjną powiatu łańcuckiego – zapowiedział przyjazd do Leżajska – 22 listopada złożono na jego ręce memoriał o utworzenie w Leżajsku ekspozytury starostwa jako części całego jeszcze łańcuckiego⁷⁰.

Ekspozytura powiatu łańcuckiego zlokalizowana w Leżajsku miała być początkiem przyszłego samodzielnego powiatu. Na posiedzeniu Rady Miejskiej 7 grudnia 1918 r. stało się wiadome, iż wcześniejsze starania o ekspozyturę natrafiły na duże trudności. Na zapytanie radnego Karola Gduli „Co się dzieje z założeniem ekspozytury starostwa w Leżajsku?” wywiązała się ożywiona dyskusja. Radny, adwokat dr Alojzy Jakub Szczepański wyjaśnił, iż „Polska Komisja Likwidacyjna w Krakowie odmówiła założenia tej ekspozytury w Leżajsku, motywując odmowę tym, że nie posiada prawa ustawodawczego, tylko prawo wykonawcze”. Alojzy Jakub Szczepański ukierunkował ten proces zaznaczając, iż interwencję należy podjąć jak

⁶⁹ APP, Akta Miasta Leżajska, sygn. 1–9.

⁷⁰ A. Zielecki, op. cit., s. 367–368.

najszybciej i że „wygotowany memoriał winien być podpisany przez reprezentantów gmin powiatu sądowego leżajskiego [z obszaru Sądu Okręgowego w Leżajsku], po czym przesłać do Polskiej Komisji Likwidacyjnej w Krakowie i Polskiego Rządu w Warszawie”⁷¹.

Wysiłki wokół powołania powiatu leżajskiego albo przynajmniej ekspozytury powiatu łańcuckiego w Leżajsku nabrały dużego natężenia. Wysuwano żądanie utworzenia w Leżajsku ośrodka administracyjnego dla północnej części gmin powiatu łańcuckiego. 6 grudnia 1918 r. wyłoniono nawet zarząd dla tymczasowej ekspozytury w składzie: Alojzy Jakub Szczepański, ks. Sergiusz Michna oraz Michał Eustachiewicz⁷². Rada Miejska uchwaliła wówczas też wnioski w sprawie wysłania deputacji do Krakowa i do Warszawy, do której wyznaczono Stanisława Wodzińskiego oraz radnych dr. Szczepańskiego i Michała Szodę. Rada opracowała memoriał, który po podpisaniu przez wójtów i reprezentację miasta miał być przesłany władzom polskim.

Na posiedzeniu Rady Miejskiej 28 kwietnia 1919 r. wybrano delegatów, mających udać się do Warszawy w sprawie założenia starostwa w Leżajsku. Zostali nimi burmistrz S. Wodziński i radni A.J. Szczepański oraz Leon Przybylski. Delegacja miała wyjechać do Warszawy, a w drodze powrotnej zatrzymać w Krakowie i skierować się do Generalnego Delegata Rządu dla Galicji dr. Kazimierza Gałęckiego w kwestii aprowizacji Leżajska.

Delegaci ze swych działań złożyli 6 czerwca 1919 r. sprawozdanie na posiedzeniu rady miejskiej:

Sprawa starostwa. Będąc w Klubie Ludowym przedstawili położenie naszego powiatu sądowego, w którym posłowie byli już poinformowani przez naszych posłów i nasze pisma. Posłowie rzeczywiście przyznali konieczność stworzenia starostwa w Leżajsku, wobec jednak faktu, że brak jednolitej administracji w odradzającym się państwie sprawa starostwa leżajskiego w obecnych warunkach jest nie do załatwienia, a sprawa przy uregulowaniu administracji odżyje i gmina Leżajsk, jak i inne gminy okoliczne w żądaniach swoich zaspokojone zostają⁷³.

Był to więc połowiczny rezultat owych pierwszych starań przedsięwziętych już w Polsce odrodzonej, wynikających z usilnej pracy organizacyjnej Rady Miasta i jakże mocnego wsparcia Klubu Ludo-

⁷¹ APP, Akta miasta Leżajska, sygn. 31 [Protokoły z posiedzeń Rady Gminnej i Rady Przybocznej Zarządu Gminnego (1915–1921)], s. 185–187.

⁷² Ibidem, sygn. 9, s. 321; J. Hampel, *Życie ekonomiczno-społeczne i stosunki polityczne w okresie II Rzeczypospolitej* [w:] *Dzieje Leżajska...*, s. 384–385; K. Kuźniar, *Powiatowa Rada Narodowa w Leżajsku w latach 1956–1975. (Szkic do monografii)*, Leżajsk 2013, s. 35.

⁷³ APP, Akta miasta Leżajska, sygn. 31, s. 248–249.

wego w parlamencie Rzeczypospolitej. Należało czekać na dalszy krok legislacyjny w Warszawie. W prasie ludowej z 18 maja 1919 r. zawarto informację, iż

Na posiedzeniu Sejmu 1 kwietnia wnieśli posłowie Józef Jachowicz i Jan Sobek wniosek, wzywający Rząd, aby natychmiast przystąpił do przeprowadzenia zmian terytorialnych powiatów politycznych w Galicji i do utworzenia starostwa w Leżajsku⁷⁴.

Nie zrażano się i tą kolejną porażką, szukając nadal nowych sposobów załatwienia sprawy przez pozyskiwanie ludzi wpływowych w państwie. Na posiedzeniu miejskiej rady 12 listopada 1921 r. ustalono, iż w czasie zapowiadanego przybycia do Leżajska premiera Wincentego Witosa, zostaną mu przedstawione najważniejsze sprawy dla miasta, wśród nich „kreowanie w Leżajsku starostwa, a przynajmniej ekspozytury o szerokim zakresie działania i niezależnej w sprawach aprowizacji”⁷⁵. Poza tym postanowiono zainteresować premiera upaństwowieniem Gimnazjum w Leżajsku, poprawą zaopatrzenia w żywność, przywróceniem wolności handlu.

Upaństwowienie Gimnazjum wnet nastąpiło, a zasługi w tym względzie odebrali od miasta senator Józef Jachowicz i ordynat łańcucki Alfred Potocki. Wyrażając uznanie dla tego działania, postawiono 26 października 1922 r. wniosek o nadanie im Honorowego Obywatelstwa Miasta Leżajskiego, który został przyjęty przez członków Rady jednogłośnie⁷⁶.

Próby wywalczenia powiatu leżajskiego trwały nadal. W protokole z posiedzenia rady miejskiej z 26 lipca 1928 r. czytamy już nie o ekspozyturze powiatowej w Leżajsku, ale o działaniach w kierunku utworzenia starostwa:

Na podstawie uchwały Rady Gminnej udała się wybrana Deputacja z początkiem czerwca do Lwowa, która uprosiwszy rodaka tutejszego Pana Wicewojewodę Lubelskiego Karasińskiego Walerego, za jego sprawą i dzięki jego znajomości stosunków została życzliwie przyjęta w województwie [lwowskim] przez Pana Wicewojewodę Granziewicza. Stosownie do jego wskazówek wystosowano pismo do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z prośbą, by sprawa z udziału autonomicznego powiatów Łańcut – Przeworsk traktować łącznie z sprawą kreowania starostwa w Leżajsku⁷⁷.

Na wielkim wiecu w Leżajsku i zjeździe powiatowym gminnych rad chłopskich PSL – „Wyzwolenie” (3 kwietnia 1927 r.), z obecnością senator Aleksandry Karnickiej i sekretarza okręgowego dr. Wiktora Jedlińskiego z Jarosławia, w obecności około 400 delegatów Stron-

⁷⁴ „Piast” 1919, nr 20 (z 18 maja), s. 8.

⁷⁵ APP, Akta miasta Leżajskiego, sygn. 31, s. 342.

⁷⁶ Ibidem, sygn. 32, s. 77.

⁷⁷ Ibidem, s. 325.

nictwa, podniesiono sprawę utworzenia starostwa powiatowego w Leżajsku (wypowiedź Bolesława Koszackiego z Leżajska, znanego na obszarze Małopolski żarliwego działacza tego Stronnictwa)⁷⁸. Głos ten uzyskał oddźwięk w postaci interwencji posła chłopskiego Jana Sobka w Sejmie, o czym doniesiono w prasie ludowej z 1929 r.⁷⁹

Wolę społeczną dotyczącą utworzenia powiatu wyrażano podczas wieców ludowych oraz akcji wyborczych samorządowych i ogólnokrajowych, kierowano prośby do władz we Lwowie oraz Warszawie. Nie odnosiły one jednak skutku. Opór znajdowano głównie po stronie Ordynacji Łańcuckiej i władzy powiatowej w Łańcucie, które nie wyrażały zgody na podział dużego powiatu łańcuckiego i wydzielienia z niego powiatu z siedzibą w Leżajsku.

STARANIA O POWIAT LEŻAJSKI PO DRUGIEJ WOJNIE ŚWIATOWEJ

Wkrótce po przejściu w lipcu 1944 r. walk frontowych przez Leżajsk i po ukonstytuowaniu się władz w Leżajsku i we wsiach okolicznych, znów powróciło zagadnienie powiatu leżajskiego. Zbliżenie urzędu powiatowego do mieszkańców stawało się nieodzowne. W gąszczu jednak powojennych trudności gospodarczych i politycznych nie pojawiły się realne możliwości podjęcia skutecznych zabiegów.

Zaraz po ustąpieniu działań frontowych uruchomiono w mieście władze lokalne z burmistrzem na czele, które zastąpiły dotychczasowe władze z czasów okupacji niemieckiej. W pierwszych latach po zakończeniu drugiej wojny światowej urząd burmistrza Leżajska pełniło wiele osób: Leopold Zawilski (9 VIII 1944 r. – 2 II 1945 r.), Aleksander Schmidt (13 II 1945 r. – 31 V 1945 r.), następnie Józef Baj (od 1 VI 1945 r. przez kilkanaście dni), ponownie Aleksander Schmidt (od czerwca do lipca 1945), Franciszek Urbański (od 22 VII 1945 r. do czerwca 1946 r.), mgr Kazimierz Gdula (od 11 VI 1946 do 26 VI 1948)⁸⁰.

Powołanie pierwszego składu Miejskiej Rady Narodowej w Leżajsku, złożonej z 21 osób, nastąpiło 16 września 1944 r. Wprawdzie już wcześniej funkcjonowała rada miejska w nielicznej obsadzie, złożona z ludzi głównie pokrzywdzonych wojną i cieszących się sympatią mieszkańców miasta, ale ta wczesna samorządność wkrótce

⁷⁸ D. Półcwiartek, *Stronnictwa i sztandary ruchu ludowego na Ziemi Leżajskiej w okresie międzywojennym*, „Rocznik Muzeum Ziemi Leżajskiej”, nr 2 [w druku].

⁷⁹ „Gazeta Chłopska” 1929, nr 43, s. 5.

⁸⁰ K. Kuźniar, *Życie miasta w pierwszych latach powojennych*, „Almanach Leżajski” 1984, wydanie specjalne: *Leżajsk w 40-lecie*, s. 22.

zniknęła i jak notują dokumenty miejskie, 12 września 1944 r. nastąpiła reorganizacja władz miejskich. Do dotychczasowej 16-osobowej rady włączono aż 11 osób wykazujących się przynależnością do Polskiej Partii Robotniczej, zaś pozostałych 5 osób reprezentowało różne organizacje społeczne⁸¹.

Po przejściu działań frontowych ukształtowała się w Leżajsku i w jego regionie specyficzna atmosfera polityczno-społeczna, która w ciągu pierwszych lat powojennych nie sprzyjała staraniom o powiat, zwłaszcza przy braku akceptacji tego pomysłu we władzach powiatowych w Łańcucie oraz wojewódzkich w Rzeszowie. Społeczność miasta i jego regionu wyszła z wojny bardzo okaleczona i w zmienionym składzie etnicznym w porównaniu ze stanem sprzed wojny. W tym okresie trwała również walka organów nowej komunistycznej władzy z demokratyczną opozycją. Te czynniki przede wszystkim zdecydowały o niepodejmowaniu batalii w tym bardzo trudnym okresie (1944–1946).

W dwóch pierwszych latach powojennych nie znajdujemy informacji dotyczących starań o powiat leżański. Dopiero na posiedzeniu Miejskiej Rady Narodowej 24 maja 1946 r., pod koniec urzędowania Franciszka Urbańskiego, odnotowano w działalności władz miasta tę kwestię jako głos radnego Piotra Fleszara – nauczyciela, aktywnego działacza ludowego.

Burmistrz K. Gdula, wcześniej przez rok wiceburmistrz, który realizował jako następca Urbańskiego tę inicjatywę, udał się 26 czerwca 1946 r. do Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie. Przeprowadził tam rozmowy w Wydziale Samorządowym i następnego dnia na posiedzeniu oświadczył radnym, że zorganizowanie powiatu będzie bardzo trudne ze względu na opór ościennych powiatów, których interesy to działanie będzie naruszać. Mimo to postanowiono wówczas podjąć ważne dla okolicznej społeczności wyzwanie⁸².

Kolejnym krokiem była interwencja burmistrza w Warszawie, a w jej konsekwencji uzyskanie od Władysława Kiernika, ministra administracji publicznej, obietnicę rozpatrzenia sprawy po otrzymaniu wniosku z planem terenowym granic przyszłego starostwa w Leżajsku. Niezwłocznie przedstawiciele władzy w Leżajsku przystąpili do jego opracowania z udziałem naczelnika sądu grodzkiego i adwokatów⁸³.

⁸¹ APP, Zarząd Miejski w Leżajsku, sygn. 1 [Księga protokołów z posiedzeń Miejskiej Rady Narodowej (1945–1947)], s. 3–11.

⁸² Ibidem, s. 153.

⁸³ Informacja przewodniczącego na posiedzeniu Miejskiej Rady Narodowej w Leżajsku 26 sierpnia 1946 r., ibidem, s. 178.

Po miesiącu przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej (MRN) na posiedzeniu poinformował radnych o sporządzeniu memoriału, który w najbliższych dniach zostanie wysłany do Ministerstwa Administracji Publicznej, wraz z mapą przyszłego powiatu jako załącznikiem do niego⁸⁴. Zawarto tam nie tylko uzasadnienie utworzenia powiatu (głównie względy komunikacyjne), ale też i argumenty historyczne, choć te błędnie ukazano w odniesieniu do niegrodowego starostwa leżajskiego z czasów przedrozbiorowych. Wskazano w memoriale także obszar przyszłego powiatu leżajskiego. Tu należy zwrócić szczególną uwagę, że wcześniejsze starania o powiat (w czasie zaborowych i okresie międzywojennym), zawsze wiązane były z obszarem Sądu Okręgowego w Leżajsku, zazębiającym się z łańcuckim powiatem administracyjnym. Zaś w omawianym memoriale wykazano jeszcze dodatkowe nabytki dla przyszłego powiatu leżajskiego. Planowano uszczknąć je z ościennych powiatów: jarosławskiego, biłgorajskiego i przeworskiego. Projekt tak szeroko zakrojonego terytorium przyszłego powiatu leżajskiego nie mógł uzyskać pozytywnej opinii we władzach centralnych. Ustalony i zaakceptowany tekst memoriału w tej wersji jest potwierdzeniem ówczesnych wygórowanych dążeń leżajskich i ocen społeczno-politycznych. Z uwagi na jego wartość i znaczenie na przyszłe uzgodnienia w sprawie powiatu leżajskiego, przytaczam go tu w całości:

Do Ministerstwa Administracji Publicznej w Warszawie.

Dotyczy: kreowania powiatu w Leżajsku.

Sięgając myślą do przeszłości historycznej miasta Leżajska, stwierdzamy bez zastrzeżeń, że miasto to było w XV wieku, aż do rozbiorów Polski miastem powiatowym. W skład ówczesnego powiatu Leżajska wchodziły miejscowości – Leżajsk i okoliczne gminy. Po zakończeniu I wojny światowej i po odzyskaniu Niepodległości, Leżajsk z powrotem już nie został powiatem, a natomiast miastem powiatowym został Łańcut z uwagi na siedzibę w tym mieście rodu Potockich. Identycznie powiatem zostało miasto Przeworsk oddalone od Łańcuta o 17 kilometrów, a to z uwagi na siedzibę rodu Lubomirskich. 15 km od Przeworska na wschód znajduje się powiat Jarosław. Natomiast 17 km od Łańcuta na półn. zachód znajduje się powiat Rzeszów. Dowód z tego, że na przestrzeni 55 km mieści się 4 powiaty. Obecnie Leżajsk oddalony o 28 km wraz z okolicznymi gminami, jak Ruda Łańcucka oddalona o 37 km, Kuryłówka oddalona o 34 km, Giedlarowa o 25 km i Grodzisko Dolne oddalone o 23 km od Łańcuta, należy do powiatu Łańcut. Na prowadzone odległości przedstawiają rzeczywiste odległości siedzib gmin od powiatu, przy czym jednak należy uwzględnić odległości wielu gromad oddalonych od siedziby gminy o 10–15 km, przez co powiększa się odległość między tymi gromadami a powiatem o tę ilość km. Z tego więc wyraźnie wynikają trudności w utrzymaniu stałego kontaktu z powiatem, tak w sprawach gospodarczych jak i administracyjnych

⁸⁴ Posiedzenie Miejskiej Rady Narodowej z 28 września 1946 r., vide: ibidem, s. 185.

oraz kulturalnych. Te trudności komunikacyjne z powiatem wpływają znowu ujemnie na rozwój tej części powiatu w każdej dziedzinie.

Gorącym życzeniem społeczeństwa wyżej naprowadzonych gmin, jak również gmin położonych po prawej stronie Sanu należących do pow. Jarosław i Biłgoraj, jest zorganizowanie powiatu w Leżajsku, co miałoby nieocenione znaczenie dla rozwoju tych okolic, tak pod względem gospodarczym jak i administracyjnym.

Będące w mowie tereny poczynszy od płn. od pow. Łańcut – od wschodu od powiatu Jarosław, od południa od pow. Nisko i od pld. zachodu od pow. Kolbuszowa, stanowią olbrzymie tereny i na swej przestrzeni nie posiadają żadnego powiatu, lecz same są przyłączone do tego rodzaju powiatów należenie, do których pod każdym względem jest niesprzające rozwojowi tych miejscowości.

Upoważniony Zarząd Miejski w Leżajsku przez okoliczne gminy, do poczynienia wszelkich możliwych starań, by zorganizować powiat w Leżajsku zwraca się do Ministerstwa Administracji Publicznej z prośbą o konieczne kreowanie powiatu w Leżajsku przez wcielenie w skład nowo powstałego powiatu następujących gmin: z pow. Łańcut: Grodzisko Dolne, Giedlarowa, Leżajsk, Ruda Łańcucka i Kuryłówka, z pow. Przeworsk: gminę Tryńcza, z pow. Jarosław: gm. Adamówka i Sieniawa Wieś, z pow. Biłgoraj: gmina Potok, Tarnogród i Różaniec. Tak skonstruowany powiat miałby duże możliwości rozwoju i w takich granicach życie powiatu pod każdym względem nie natrafiałoby na takie trudności, na jakie natrafia obecnie wskutek niesprzającego podziału rozmieszczenia powiatów.

Uważając obecny czas jako aktualny do przeprowadzenia zmiany struktury administracyjnej powiatów, konieczną rzeczą i niecierpiącą zwłoki byłoby przeprowadzenie zaprojektowanego planu dla przyszłego dobra tych ziem. W wypadku pozytywnego ustosunkowania się do przedmiotowego projektu tu-tejszy Zarząd Miasta Leżajskiego zapewnia, że odpowiednie pomieszczenie dla biur starostwa jak również dla innych urzędów mających znajdować się na terenie powiatu z całą pewnością będą postawione do dyspozycji odnośnych władz. Reasumując mój wniosek i równocześnie prośbę, uważam że obecnie nie należy się nadal trzymać przesądów byłej naszej arystokracji i podtrzymywać ich projekty odnośnie istniejących powiatów, ale trzeba iść za głosem ludu, który wreszcie dzisiaj w pełni praw jest i domaga się stworzenia powiatu w Leżajsku, by uniknąć wszelkich narzekań przyszłego pokolenia i owocniej pracować dla Państwa przez sprzyjające zorganizowane i pomyślny rozwój powiatu [dat. 10 lipca 1946]⁸⁵.

Memoriał podpisany został przez burmistrza Leżajskiego, wiceburmistrza i sekretarza oraz trzech członków prezydium zarządu miejskiego. Tak przygotowany tekst memoriału został przesłany do Warszawy, potem, celem uzyskania opinii z ministerstwa, do Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie oraz stron tej decyzji z powiatów: Łańcut, Przeworsk, Jarosław, Biłgoraj, których „rozbiór” domagały się władze w Leżajsku. Taka konstrukcja wniosku nie sprzyjała pozytywnemu rozwiązaniu. Dążenia Leżajskiego były źle odbierane wówczas nie tylko przez władze Łańcuta i wojewódzkiego Rzeszowa. Leżajsk

⁸⁵ Ibidem, sygn. 4, s. 33–34.

uznawany był wówczas za siedlisko antysocjalistycznego oporu ze względu na trwające wówczas na tym terenie akcje zbrojne przeciwko ludowej władzy, dokonywane przez grupę Józefa Zadzińskiego „Wołyniaka”⁸⁶, operującego na prawym brzegu Sanu, na terenach, po które właśnie sięgali pomysłodawcy w przedkładanym do ministerstwa memoriale. Ponadto do Leżajska przyłgnęło odium za pogrom żydowski w tym mieście nocą z 18/19 lutego 1945 r.

Te względy polityczne zadecydowały zapewne o odrzuceniu memoriału. Starania o powiat jednak nie ustały, o czym świadczy zapis w aktach organizacyjnych miasta z 24 października 1947 r.:

Pożytecznym byłoby zorganizowanie starostwa w Leżajsku, które znajduje dostateczne uzasadnienie w imieniu wszystkich gmin z północnej części powiatu Łańcut, jak: Ruda Łańcucka, Kuryłówka, Giedlarowa i Grodzisko Dolne do Leżajska, a nawet też gminy z powiatu Biłgoraj, jak Adamówka i Cieplice⁸⁷.

Była to wizja obszaru powiatu nieco okrojona w stosunku do tej z memoriału sprzed roku. Jaka przyczyna? Zapewne stały za nią ostre dyskusje nad poprzednią wersją z zamiarami „rozbioru” większej ilości gmin w powiecie Biłgoraj. Brakuje w niej natomiast zgłoszonej wcześniej propozycji w odniesieniu do gminy Tryńcza.

Po rozbiciu podziemia zbrojnego w regionie Leżajska umożliwiły władze komunistyczne starania o powiat leżajski. W uchwale MRN w Leżajsku z 26 sierpnia 1950 r. stwierdzono:

Prezydium MRN wspólnie z partiami politycznymi wykorzysta wszystkie stojące do dyspozycji argumenty w przedmiocie zorganizowania powiatu w Leżajsku i to w porozumieniu z sąsiednimi gminami, które ewentualnie mogłyby wejść w skład nowego powiatu⁸⁸.

Sprawa nowego powiatu leżajskiego rozważana była już 27 listopada 1950 r. w łańcuckiej Powiatowej Radzie Narodowej (PRN):

Prezydium PRN w Łańcucie na swym posiedzeniu w dniu 27 listopada 1950 r. – po rozpatrzeniu wniosku obywatela Piotrowskiego Czesława z Woli Zarczyckiej oraz pisma Prezydium WRN [Wojewódzkiej Rady Narodowej] w Rzeszowie w sprawie utworzenia powiatu leżajskiego – postanowiło jednomyślnie wysłać do Prezydiów GRN [Gromadzkich Rad Narodowych] położonych w okręgu m. Leżajska pismo, by wypowiedziały się czy chcą, by miasto Leżajsk zostało miastem powiatowym oraz czy chcą wejść w jego skład⁸⁹.

⁸⁶ D. Garbacz, *Wołyniak legenda prawdziwa*, Stalowa Wola 1996, s. 149; idem, *Żołnierze Wołyniaka*, Stalowa Wola 1999, s. 62–63; J. Półciwarteł, *Nie legenda, lecz prawda w badaniach historycznych. (Wokół osoby Józefa Zadzińskiego „Wołyniaka”)*, „Studia Rzeszowskie” 1997, nr 4, s. 147–172.

⁸⁷ APP, Zarząd miejski Leżajska, sygn. 1, s. 75.

⁸⁸ K. Kuźniar, *Powiatowa Rada Narodowa w Leżajsku...*, s. 48.

⁸⁹ Ibidem.

Nie znamy reakcji z terenu gmin. Z pewnością jednak nie mogło być pozytywnej opinii z nich wszystkich. Pismo skierowane z Łańcuta do gmin z okręgu Leżajska – wynikające z powyższego postanowienia – było w efekcie taktycznym wybiegiem władz łańcuckich, które zawsze dotąd były negatywnie ustosunkowane do podziału swego powiatu i wydzielenia z niego dużej części dla Leżajska.

Ponawiane wnioski o powiat leżajski kierowane były uparczywie nie tylko do Łańcuta i Rzeszowa, ale i do władz centralnych państwa. Wspierane różnymi analizami i uzasadnieniami ekonomicznymi oraz demograficznymi, przygotowywały grunt do ostatecznej decyzji. Ta nastąpiła w drodze Rozporządzenia Rady Ministrów z 12 listopada 1955 r. w sprawie utworzenia powiatu leżajskiego i ropczyckiego oraz zmiany granic niektórych powiatów w województwie rzeszowskim⁹⁰.

Po latach konsekwentnych i solidarnych działań wreszcie uzyskał Leżajsk status miasta powiatowego, po utracie tego urzędu administracji państwowej w 1867 r. Dzięki temu stał się centrum administracji państwowej i samorządowej dla okolicznego terenu. To niezwykle sukces i zapowiedź lepszych dni. Nie wolno tu zapomnieć, że grunt pod jego powrót przygotowywało kilka pokoleń miejscowych działaczy społecznych i samorządowych z udziałem politycznego ruchu ludowego.

Tekst prawnego aktu powołującego powiat był następujący:

ROZPORZĄDZENIE RADY MINISTRÓW Z DNIA 12 XI 1955 R. W SPRAWIE UTWORZENIA POWIATU LEŻAJSKIEGO I ROPCZYCKIEGO ORAZ ZMIANY GRANIC NIEKTÓRYCH POWIATÓW W WOJEWÓDZTWIE RZESZOWSKIM

Na podstawie art. 1 ust. 3 i art. 2 ustawy z dnia 4 lutego 1950 r. o dokonywaniu zmian podziału administracyjnego Państwa (Dz.U. Nr 6, poz. 48) zarządza się co następuje:

§1. 1. Tworzy się w województwie rzeszowskim powiaty:

1. Leżajski z siedzibą powiatowej rady narodowej w Leżajsku,
2. Ropczycki z siedzibą powiatowej rady narodowej w Ropczycach

§2. W skład nowo utworzonego powiatu leżajskiego w województwie rzeszowskim wchodzi:

1. z powiatu łańcuckiego w tym województwie

a) miasto Leżajsk

b) gromady: Brzoza Królewska, Brzyska Wola, Dębno, Giedlarowa, Grodzisko Dolne, Grodzisko Górne, Gwizdów, Jelna, Kuryłówka, Piskorowice, Stare Miasto, Ruda Łańcucka, Wierzawice, Wola Zarczycka, Wólka Niedźwiedzka, Zmysłówka.

2. z powiatu niżańskiego w tymże województwie gromady Łętownia i Tarnogóra

3. z powiatu biłgorajskiego w województwie lubelskim gromady Krzeszów i Bystre⁹¹.

⁹⁰ „Dziennik Ustaw” 1955, nr 44, poz. 283.

⁹¹ Ibidem.

Dziesięć lat później na mocy kolejnego Rozporządzenia Rady Ministrów z 13 listopada 1964 r. w sprawie zmiany granic powiatów jarosławskiego i leżajskiego dokonano częściowych zmian poczynając od 1 I 1965 r. Dotyczyły one:

- a) wyłączenia z powiatu jarosławskiego wsi Słoboda i włączenia jej do gromady w Brzyskiej Woli powiatu leżajskiego,
- b) wyłączenia części obszaru wsi Cieplice obejmujących przysiółki Kolonia Polska i Nagórne o powierzchni 807 600 ha i włączeniu ich do gromady Kuryłówka⁹².

W powiecie leżajskim znalazły się miasto Leżajsk i Osiedle Sarzyna oraz 18 gromad obejmujących 48 wsi. W 1956 r. powiat ten zamieszkiwało 52 327 osób (w ówczesnym województwie rzeszowskim mniejszą liczbę ludności miały tylko powiaty: lubaczowski – 50 051, niżański – 46 573, leski i ustrzycki). Całkowita powierzchnia powiatu leżajskiego (po korekcie z 1965 r.) wynosiła 662 kilometry kwadratowe, co stanowiło 3,6 procent powierzchni województwa rzeszowskiego, decydując, że był większy od powiatu łańcuckiego, obejmującego 452 kilometry kwadratowe. Użytki rolne w powiecie leżajskim wynosiły 41,2 tys. hektarów, zaś lasy 24 procent całej powierzchni powiatu⁹³.

Pierwsze posiedzenie Powiatowej Rady Narodowej w Leżajsku odbyło się 10 stycznia 1956 r. Przewodniczył mu Stanisław Opalko – dyrektor Zakładów Chemicznych w Sarzynie, na przewodniczącego Prezydium Powiatowej Rady Narodowej wybrano Stanisława Boronia. Wtedy też dokonano wyboru pozostałych członków prezydium. Taki był początek funkcjonowania powiatu. Podjęto wymagające wielkiej pracy zadania, mające przyczynić się do rozkwitu powiatu.

Utworzenie powiatu leżajskiego wpłynęło bardzo korzystnie na wszechstronny rozwój tego terenu⁹⁴. W latach jego funkcjonowania (1956–1975) nastąpiło kilka zmian i korekt podziału administracyjnego wewnątrz powiatu w odniesieniu do gmin i gromad. Dotychczasowe Osiedle Sarzyna uzyskało od 1 stycznia 1973 r. prawa miejskie i nazwę Nowa Sarzyna. Gminy Ruda Łańcucka i Wola Zarczycka połączono z miastem Nowa Sarzyna i odtąd utworzyły nową jednostkę administracyjną w powiecie leżajskim pod nazwą Urząd Miasta i Gminy w Nowej Sarzynie.

Lata prosperity powiatu leżajskiego dobiegły końca w 1975 r. W wymienionym roku miała miejsce nowa regulacja podziału admi-

⁹² „Dziennik Ustaw” 1964, Nr 42, poz. 283.

⁹³ K. Kuźniar, *Powiatowa Rada Narodowa w Leżajsku...*, s. 48–49.

⁹⁴ Ibidem.

nistracyjnego państwa – likwidacja wszystkich powiatów w kraju – wtedy również przestał funkcjonować powiat leżajski. Bilans owych prawie dwudziestu lat okazał się bardzo korzystny. Duży dorobek gospodarczo-społeczny likwidował dotychczasowe dysproporcje między powiatami województwa rzeszowskiego. Leżajsk z powiatem zajął wysokie trzecie miejsce pod względem produkcji (za Rzeszowem i Mielcem). W Leżajsku powstała rozległa dzielnica przemysłowa. Wybudowano w mieście duże osiedle mieszkaniowe. W tym czasie liczba mieszkańców z 52 337 (1956) podniosła się w powiecie do około 62 000. Wzrosła liczba osób utrzymujących się z pracy poza rolnictwem z około 4,1 tys. (1956) do 11,8 tys. (1975). Powstało liczące się w województwie miasto Nowa Sarzyna. W powiecie oddano do użytku wiele utwardzonych dróg (426 km). Wybudowano 7 nowych ośrodków zdrowia i 3 przychodnie zdrowia. Postawiono od podstaw wiele szkół.

Ostatni etap reformy administracji państwa w 1975 r. polegał na stworzeniu nowych województw i likwidacji 314 powiatów i 78 miast na prawach powiatów, których dotychczasowe kompetencje przejęły gminy. W miejsce dużych obszarowo 17 województw utworzono 49 mniejszych.

Jak się okazało, rezultaty reformy z 1975 r. nie spełniły oczekiwań i po zrzuceniu jarzma totalitaryzmu komunistycznego w Polsce (1989) nastąpiła kolejna zmiana granic administracyjnych i ich siedzib. Od 1 stycznia 1999 r. wprowadzono trójstopniowy podział terytorialny kraju z reaktywowanymi powiatami oraz gminami miejskimi i wiejskimi jako jednostkami samorządowymi działającymi w ramach 16 województw. Wówczas także Leżajsk ponownie stał się miastem powiatowym (w okrojonym już obszarze – bez gmin Krzeszów i Bystre). Nowe władze powiatowe przystąpiły szybko do realizowania wielu bardzo ważnych zadań wynikających z potrzeb społecznych i gospodarczych. Podjęto szereg decyzji w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego regionu. Niezwykłym osiągnięciem władz powiatowych było przeprowadzenie restauracji obiektów murowanych dworu starościńskiego i otwarcie w nim Muzeum Ziemi Leżajskiej (1 stycznia 2008). Należy to uznać nie tylko za sukces organizacyjny, ale i finansowy, wystarano się bowiem o środki z Unii Europejskiej, stanowiące w tej inicjatywie decydujące wsparcie. Działalność i zasób Muzeum Ziemi Leżajskiej oraz Muzeum Prowincji Ojców Bernardynów w Leżajsku, zorganizowanego w 1971 r., przyczyniają się do wysokiej pozycji miasta i regionu w zakresie dóbr kultury w obszarze całego państwa. W rezultacie tego wzrosło bardzo zna-

czenie Leżajska w ruchu turystycznym i pielgrzymkowym związanym z kultem maryjnym.

Jak wynika z dziejów Leżajska, istnienie jednostek samorządowych, w których władza jest blisko obywatela, sprzyja inicjatywom lokalnym, rozbudza kreatywność, umożliwia likwidację największych bolączek uprzykrzających funkcjonowanie mieszkańcom i utrudniających ich swobodny rozwój. Rozeznanie potrzeb i umiejętne ich realizowanie to wyzwanie zarówno dla wybieranych władz jak i obywateli, którzy tych wyborów dokonują.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Archiwum Państwowe w Przemyślu, Akta miasta Leżajska, sygn. 1–9, 13, 31, 32.

APP, Zarząd miejski Leżajska, sygn. 1, 4.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Dział XVIII, rkps 59.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CPAHUL), f. 153, op. 1, t. 821.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej: z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego, t. 4, [Dyplo-mataryusz], wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, Lwów 1873.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej: z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego, t. 12, [Naj-dawniejsze zapiski sądów halickich 1435–1475], wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, Lwów 1887.

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej: z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego, t. 13, [Naj-dawniejsze zapiski sądów przemyskich i przeworskiego 1436–1468], wyd. staraniem Ga-licyjskiego Wydziału Krajowego, Lwów 1888.

Codex diplomaticus Poloniae, ed. L. Ryszczeński, A. Muczkowski, t. 1, Warszawa 1847.

Szematyzm galicyjskich władz i urzędów skarbowych na rok 1914, Lwów 1914, s. 88, 103, 107–108.

Zbiór dokumentów małopolskich, cz. 5, wyd. 1, red. I. Sułkowska-Kuraś i S. Kuraś, Wrocław 1970.

„Czas” z 16 X 1861, s. 4.

„Dziennik Ustaw” 1955, nr 44, poz. 283; 1964, nr 42, poz. 283.

„Gazeta Chłopska” 1929, nr 43, s. 5.

„Kurier Lwowski” 1896, nr 349 (z 16 grudnia), s. 5; 1899, nr 121 (z 2 maja), s. 2.

„Kurier Lwowski” 1899, nr 242 (z 1 września), s. 4; 1900, nr 101 (z 11 kwietnia), s. 1.

„Kurier Rzeszowski” 1888, nr 19 (z 6 maja).

„Piast” 1919, nr 20 (z 18 maja), s. 8.

„Przyjaciół Ludu” 1908, nr 40, s. 7; 1910, nr 4, s. 4.

„Przyjaciół Ludu” 1910, nr 41.

„Wieniec Polski” 1899, nr 17, s. 259–260.

„Zew Chłopski” 1899, nr 23 (z 11 sierpnia), s. 187.

„Związek Chłopski” 1899, nr 15 (z 21 maja), s. 120–121.

OPRACOWANIA

Czemeryński K., *O dobrach koronnych byłej Rzeczypospolitej Polskiej w 2 działach*, Lwów 1870.

Czownicki Z. i Półćwiartek J., *Ze studiów nad spławem i urządzeniami wodnymi na Sanie w czasach nowożytnych*, Rzeszów 2001.

400 lat parafii w Sarzynie (1598–1998), praca zbiorowa pod red. J. Półćwiartka, Nowa Sarzyna 2000.

Dąbkowski P., *Podział administracyjny województwa ruskiego i bełskiego w XV wieku*, Lwów 1939.

Dąbkowski P., *Zaginione księgi sądowe województwa ruskiego i bełskiego*, Lwów 1921.

Depowski J., *Leżajsk i okolice*, Warszawa 1959.

Fedirko H., Fedirko J., *Wojciech Mier libertyn, targowiczanie, leżajszczanie*, cz. 2, „Almanach Leżajski” 2011, nr 7, s. 37–77.

Garbacz D., Witkowska L., *Leżajszczyzna przełom wieków*, Stalowa Wola 2000.

Garbacz D., *Wołyńskiak legenda prawdziwa*, Stalowa Wola 1996.

Garbacz D., *Żołnierze Wołyńska*, Stalowa Wola 1999.

Gilewicz A., *Przełęcz Karpat Zachodnich (polskich) w średniowieczu* [w:] *Sprawozdanie z posiedzeń Towarzystwa Naukowego we Lwowie 1929 r.*, Lwów 1929, s. 227–233.

Gilewicz A., *Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372–1378* [w:] *Prace historyczne. Wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koła Historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928*, Lwów 1929, s. 71–105.

Hampel J., *Życie ekonomiczno-społeczne i stosunki polityczne w okresie II Rzeczypospolitej* [w:] *Dzieje Leżajska*, wyd. 2 poszerzone, praca zbiorowa pod red. J. Półćwiartka, Leżajsk 2003.

Hospod J.S., *Chłopski adwokat. Biografia Józefa Alojzego Hospoda 1861–1935*, Rzeszów 2013.

Jabłonowski A., *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Źródła dziejowe*, t. 18, cz. 2, Warszawa 1902–1903.

Kazanowska Z., *Klasztor Ojców Bernardynów w Leżajsku. Przewodnik*, Rzeszów 2003.

Kunysz A., *Grodziska w województwie rzeszowskim* [w:] *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966*, Rzeszów 1968, s. 25–87.

Kunysz A., *Osadnictwo wczesnośredniowieczne w dorzeczu Sanu*, „Etnografia Polski” 1962, t. 6, s. 358–365.

Kunysz A., *Wczesnośredniowieczne osadnictwo otwarte w Polsce południowo-wschodniej od VI do XII wieku*, „Wiadomości Archeologiczne” 1966, t. 26, z. 4, s. 320–361.

Kurtyka J., *Z dziejów walki szlachty ruskiej o równouprawnienie. Represje z lat 1426–1427 i sejmiki roku 1439*, „Kwartalnik Historyczny” 2000, t. 66, s. 83–120.

Kuźniar K., *Powiatowa Rada Narodowa w Leżajsku w latach 1956–1975. (Szkic do monografii)*, Leżajsk 2013.

Kuźniar K., *Życie miasta w pierwszych latach powojennych*, „Almanach Leżajski” 1984, wydanie specjalne: *Leżajsk w 40-lecie*, s. 9–24.

Marczak-Sawicka M., *Nowa Sarzyna i okolice*, Krosno 1998.

Nekrolog śp. ks. Antoniego Podgórskiego, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 1901, nr 6, s. 236–238.

Parczewski J., *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłamy wschodni i zachodni*, Kraków 1991.

- Pietruski O., Liske X., *Przedmowa* [w:] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej: z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji śp. Alexandra hr. Stadnickiego*, t. 13, [Najdawniejsze zapiski sądów przemyskich i przeworskiego 1436–1468], wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, Lwów 1888, s. V–XIV.
- Podgórski M., *Ławica leżajska – obrazek z życia małomiejskiego z pierwszej połowy XVII wieku*, Jasło 1879.
- Półciwarteł D., *Stronnictwa i sztandary ruchu ludowego na Ziemi Leżajskiej w okresie międzywojennym*, „Rocznik Muzeum Ziemi Leżajskiej”, nr 2 (w druku).
- Półciwarteł J., *Ludność ukraińska w Leżajsku i okolicy* [w:] *Dzieje Leżajska*, wyd. 2 poszerzone, praca zbiorowa pod red. J. Półciwarteł, Leżajsk 2003, s. 489–544.
- Półciwarteł J., *Nie legenda, lecz prawda w badaniach historycznych. (Wokół osoby Józefa Zadzierskiego „Wołyniaka”)*, „Studia Rzeszowskie” 1997, nr 4, s. 147–172.
- Półciwarteł J., *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego w XVI–XVIII wieku*, Warszawa–Kraków 1972.
- Półciwarteł J., *Położenie ludności wiejskiej starostwa leżajskiego w XVI–XVIII wieku*, Warszawa–Kraków 1972.
- Półciwarteł J., *Puszcza Sandomierska czasów nowożytnych – zmiany krajobrazu naturalnego i kulturowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2005, Seria Socjologiczno-Historyczna. Historia, nr 2, s. 266–284.
- Półciwarteł J., *Wsie leżajskie doby pańszczyźnianej (XVI–XIX w.)* [w:] *Dzieje Leżajska*, wyd. 2 poszerzone, praca zbiorowa pod red. J. Półciwarteł, Leżajsk 2003, s. 155–230.
- Półciwarteł J., *Wstęp*, „Rocznik Muzeum Ziemi Leżajskiej” 2013, nr 1, s. 9–16.
- Półciwarteł J., *Z dziejów wsi Sarzyna i parafii sarzyńskiej* [w:] *400 lat parafii w Sarzynie (1598–1998)*, praca zbiorowa pod red. J. Półciwarteł, Nowa Sarzyna 2000, s. 15–191.
- Prochaska A., *Przedmowa* [w:] *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, w skutek fundacji śp. Alexandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego*, t. 19, Lwów 1906, s. V–XXXIV.
- Przyboś K., *Urzędnicy ziemscy województwa ruskiego*, „Studia Historyczne” 1985, t. 28, s. 509–521.
- Szczur S., *Dzieje Leżajska do roku 1524* [w:] *Dzieje Leżajska*, wyd. 2 poszerzone, praca zbiorowa pod red. J. Półciwarteł, Leżajsk 2003, s. 79–103.
- Urzędnicy województwa ruskiego w XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka)*, oprac. K. Przyboś, Wrocław–Warszawa [et al.] 1987.
- Wiśniowiecki M., *Kilka dat historycznych z przeszłości Leżajska* [w:] *I Sprawozdanie Kierownika Miejskiego Gimnazjum Realnego w Leżajsku za rok szkolny 1912/1913*, Leżajsk 1913, s. 3–8.
- Wojnar I., *Z dziejów ruchu ludowego w powiecie łańcuckim w latach 1861–1914* [w:] *Szkice z dziejów Łańcuta i okolic*, pod red. I. Sapetowej, Rzeszów 1987, s. 36–49.
- Zielecki A., *Leżajsk w okresie zaborów (1772–1918)* [w:] *Dzieje Leżajska*, wyd. 2 poszerzone, praca zbiorowa pod red. J. Półciwarteł, Leżajsk 2003, s. 231–373.

Protokół Nr. 2

Zebrań Miejskiej Rady Narodowej Miasta Leżajskiego
z dnia 15. marca 1945 roku, które odbyło się w
Leżajsku w pałacu Zarządu Miejskiego.

Przewodniczący: Hieburuista Jan Plara

Główni: Luricy: Urbaniski Franciszek i Tyczyński Józef

Radni: Kielbomir Bolesław, K. Gorczyca Józef, Dec Jan,
Chalepski Piotr, Dr. Szymon Tadeusz, Jakubiec Adam,
Kochmański Antoni, Kuleziński Aleksander, Kosiński Jan,
Garbacz Marian, Szeliga Antoni, Łuk Marian,
Lichtenberg Franciszek i Pizak Marian.

Nieobecni Radni: Brauer Józef, Dec Adam - bez usprawiedliw.

Protokołował: Buziński Mikołaj, Tymczasowy sekretarz
Zarządu Miejskiego.

Zebrań rozpoczęło o godz. 15-tej, zakończono o godz. 18-tej.
Przewodniczący stwierdza ostateczną zebrań prawdziwość
tego zebrań.

Porządek dzienny:

1. Od czytanie protokołu z poprzedniego posiedzenia
2. Uchwalenie statutu o porządku w pałacu na
dniu budżetu 1945/46
3. Wykaz podatków samostanowienia i opłat:
4. a. od plakatów, sylldów i puszon
- b. od publicznych zabaw i widowisk
- c. od psów
- d. od ubogich i za podanie zwierzni w Brześciu i miast
- e. administracyjnych
- f. za plac na cmentarzu